

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Erindringer om
Grindsted-Grene sogne

af pastor Otto Sommer

Erindringer om
Grindsted-Grene sogne

Erindringer om
Grindsted-Grene sogne

af pastor Otto Sommer

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt
1980

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe amt.

Sat med Times, trykt og færdiggjort hos
Rosendahls Bogtrykkeri, Esbjerg.

Omslagstegning: J. P. Rahbech Pedersen.

Indledning

Teksten i det efterfølgende lille hefte består af to dele; et afsnit af pastor Otto Sommers erindringer og en beskrivelse af Grindsted-Grene sogne i hans præstetid. Pastor Sommer efterlod sig ved sin død i 1914 en række optegnelser om sit livs brogede hændelser. Disse erindringer opbevares hos en sønnesøn, kordegn Otto Vilh. Sommer, og en afskrift findes på Egnshistorisk Arkiv på Grindsted bibliotek.

Erindringerne er nedskrevet i 1907, hvor Sommer kun var 51 år, og hvor hans Grindsted-tid endnu stod levende for ham. Han har senere bearbejdet dem, formodentlig år 1913, og hans søn, Otto Ludvig Vilhelm Sommer, har redigeret optegnelserne med henblik på offentliggørelse. En sådan fandt dog ikke sted i sin helhed, hvorimod dele har været trykt i Flensborg avis 1907 og i Bogense avis 1919. I Vestkysten 1940 blev et udvalg optrykt, redigeret af sygehusinspektør H. C. Larsen. De afsnit som er medtaget i dette udvalg, er kun de dele som vedrører hans embedstid i Grindsted-Grene.

Anden del består af tre artikler, som pastor Sommer fik trykt i »Søndags-Bladet, Ugeblad for By og Land« i oktober/november 1893. De tegner et levende billede af, hvordan Sommer har oplevet Grindsted-egnen og dens beboere, og i artiklerne genfindes hans store interesse for den udvikling, som hele Slaugs herred var inde i.

Borgmester A. Chr. Andersen, Grindsted, har leveret bidragene til afsnittet om Grindsted-Grene på pastor Sommers tid. Der er tilføjet en række oplysende noter, som vi skylder Julius Plagborg, Grindsted, megen tak for. De skulle hjælpe til bedre at kunne placere personer og begivenheder, der er omtalt i teksten.

I arbejdet har vi endvidere fået hjælp af kordegn O. V. Sommer, København, og overbibliotekar H. E. Eriksen, Grindsted.

En særlig tak bringes Grindsted sparekasse, der med sin støtte har gjort udgivelsen mulig.

Historisk Samfund for Ribe Amt.

Carl Otto Frederik Sommer
sognepræst i Grindsted-Grene 1886-93.
(Grindsted lokalhist.arkiv).

Om forfatteren

Pastor C. O. F. Sommer var sognepræst i Grindsted og Grene fra 1886-93, og derefter i Veflinge sogn, Skovby herred på Fyn, fra 1893 til sin død i 1914.

Carl Otto Frederik Sommer var født den 19. november 1856 i Slesvig som ældste søn af ritmester Carl Wilhelm Sommer og hustru Marie Cæcilie Christiane Høckendorff. Da Danmark efter krigen i 1864 måtte afstå Slesvig og Holsten, flyttede familien til København, hvor sønnen fik sin skolegang og blev student i 1875.

Hans forældre var begge litterært interesseret og optaget af datidens samfundsspørgsmål. Hans moder skrev f.eks. en pjece om kvindebevægelsen i forbindelse med den såkaldte Clara Raphael-fejde, og i hjemmet boede en tid forfatterinden Louise Bjørnson, der skrev under forfatternavnet Elisabeth Martens. Det var derfor ganske naturligt, at familien ønskede, at den unge mand skulle studere, skønt han selv havde ringe lyst til bogen og allerhelst ønskede at komme til søs.

Imidlertid tog han fat på studierne og ernærede sig imens ved lærergerning på forskellige privatskoler og et stykke tid som huslærer på et par jyske herregårde. Det lidt uregelmæssige studieforløb blev yderligere afbrudt af en to-årig sørejse 1883-84, hvor han som værnepligtig var med korvetten »Dagmar« på togt til Middelhavet, De vestindiske Øer og Haiti. I hans erindringer — et afsnit der ikke er med i denne bog — mærkes det tydeligt, at rejsens oplevelser og mødet med fremmede kulturer har gjort et dybt indtryk på ham.

I 1886 blev han omsider teologisk kandidat og var nogle få måneder før sin ordination medhjælper for sognepræsten i Knebel-Rolsø på Mols. Han fik da tilbudt embedet på Vågø på Færøerne og havde taget imod stillingen, men skiftede mening i sidste øjeblik. I stedet kom han altså til Grindsted-Grene sogne, der havde været uden sognepræst et halvt års tid, efter at pastor H. Buchholtz var flyttet bort.

I 1890 blev han gift med Meta Lebech, født 1861, død 1929, som var en datter af førstelærer Ludvig Klausen Lebech og hustru Johanne Helene, f. Jannsen.

Sommer lukkede sig aldrig inde i det præstelige studerekammer, selv om der var rig kirkelig aktivitet i sognene i hans embedstid: der blev bygget ny præstegård, opført ny kirke i Grene og bygget missionshus i Grindsted. Tværtimod var han et udpræget friluftsmenneske, der fandt sig bedst tilpas med praktisk arbejde. Han forestod selv præstegårdens drift og var stærkt optaget af landøkonomiske forbedringer. Den hedeopdyrkning der fandt sted i disse år, havde derfor hans store interesse, ligesom han støttede anlægget af mergelbanen i 1886. Som det fremgår af erindringerne var han også aktiv i plantningssagen og var med til at anlægge Frodeslund plantage.

På den anden side var han ikke en blind beundrer af udviklingen, hvad der kommer til udtryk s. 53 i følgende citat: »Grindsted er en stille by, og dog er der i de sidste par år sket store forandringer, vist ikke altid heldige. Mejeriet tager en god del af den gode solide mælkemad bort fra hjemmene, og et farveri og et uldspinderi søger at ødelægge husfliden . . .«

Som den naturelsker han var, færdedes han hyppigt i de udstrakte hedeområder og foretog lange traveture i al slags vejr.

Sin ungdomslyst til søen havde han ikke glemt, og efter at han var flyttet til Fyn i 1893, tilbragte han sine ferier ved at sejle med fiskere og småskippere fra Bogense.

Med sine verdslige interesser måtte han støde mange, der havde en mere traditionel opfattelse af, hvordan en præst skulle være, skulle være klædt og bruge sin tid. Til trods herfor var han almindelig afholdt i Grindsted-Grene, og han bevarer også efter sin bortrejse kontakten med venner i Grindsted. En væsentlig grund til, at han forlod Vestjylland var, at embedet i Veflinge var bedre lønnet. Nogen orden på sin økonomi hjalp det nye embede ham imidlertid ikke til.

Helt fra sin ungdom havde han dyrket litterær virksomhed, og det fortsatte han med livet igennem. Han har skrevet et

væld af lejlighedsdigte, artikler og småfortællinger i en række forskellige tidsskrifter, julebøger, almanakker o.l. En del stof blev publiceret i »Folkelæsning«, som blev udgivet af Udvalget for Folkeoplysnings Fremme, bl.a. i 1898 »En Hedens Helt« om Anders Christian Andersen fra Morsbøl. Mest kendt som forfatter blev han nok for en række sømandsfortællinger for børn og unge; bl.a. herfor blev han af en dansk anmelder kaldt for en dansk Kaptajn Marryat.

Også forfatterkolleger har omtalt pastor Sommer i deres bøger. Han optræder f.eks. som pastor Hans Galle i M. Hamanns Fynsk Landmandsliv. En Herregårdsroman, udgivet 1905, og i Karl Larsens Den gamle Historie, bd. 1, udgivet 1920, omtales han som stud.theol. Hans C. Hammer.

Otto Sommer var ikke nogen harmonisk personlighed, men med sine vidtspændende interesser og sit engagement i præstegerning, praktisk arbejde og forfatterskab var han en særpræget skikkelse, der nok er værd at opfriske bekendtskabet med.

Otto Sommers forfatterskab:

— Vort Opbrud fra Byen Slesvig i Februar 1864. Barndomserindringer, nedskrevet 25 Aar senere. Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. (I kommiss. h. Gad) 1891. 28 s. (Særtr. af »Folkelæsning« Nr. 178, 1890. Smaastykker. Bd. 16, hefte 5).

— En Hedens Helt (Anders Christian Andersen, f. 1825). Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. (I kommiss. h. Gad) 1899. 23 s. (Særtr. af »Folkelæsning« Nr. 228, 1898. Smaastykker. Bd. 21, hft. 1).

— Paa de store Oceaner. Sømandsfortælling for Ungdommen. (Milo, Odense) 1905. 157 (3) s.

— Under fransk Fribytterflag. Tidsbilleder fra det attende Aarhundrede. Sømandsroman for Ungdommen. (Milo, Odense) 1906. (4) 120 s.

— Drivende Vrag. Sømandsroman (for ungdommen). (Danske Læreres F., Ringe) (Odense) 1911. 136 s., ill. af Oscar Bojesen. (»Vor Ven«s Bøger, Nr. 12).

(Dansk skønlitterært forfatterleksikon. bd. 3, 1964, s. 296-97).

Der er anvendt nutidigt å og små begyndelsesbogstaver i navneord, ellers er forfatterens stavemåde og sprogform bevaret.

Træk fra Grindsted sogn 1886-93

Under mit kald på Mols fik jeg åndelige anfægtelser. Jeg led meget, og resultatet blev, at jeg følte mig ganske uskikket til at rejse som præst op til de fjerne Atlanterhavsoer. Der ville jeg slet ingen få at tale og leve sammen med. Jeg skrev altså til ministeriet og frasagde mig embedet på Vaagø.

Professor Styhr¹ blev vred herover og skrev noget hårdt til mig; men da han senere blev biskop på Fyn, var vi atter meget gode venner.

Jeg skrev til ministeriet, at de kunne sætte mig, hvor de ville, kun ikke på en ø.

Jeg blev da opfordret til at søge Grindsted-Grene sognekald i Ribe stift.

Det havde stået ledigt næsten et år, og da jeg var den eneste ansøger, var det ikke underligt, at jeg fik det.

I november 1886 — lige ved min 30-årige fødselsdag — stod min udnævnelse i avisen. Omtrent samtidig var mine kammerater, Niels Peter Hansen og Rechendorf kaldet henholdsvis til sognepræst for Alslev og Hostrup ved Varde² og kapellan i Jelling.

Det blev os meddelt, at gamle biskop Balslev³ ville ordinere os umiddelbart før jul, for at vi kunne være i embedet til højtiden. Den 19. november modtog jeg på min fødselsdag kaldsbrev og andre papirer.

På denne dag for 23 år siden drog min kære far for anden gang i krig, den ulykkelige krig, efter hvilken så mange sorger væltede ind på vort hjem og slægt. Dog, Gud havde ledet det godt for os, mor og tante havde ingen egentlig sorg haft af os; meget i mit ungdomsliv havde jeg at bebrejde mig og bede Herren om tilgivelse for; nu gjaldt det om at begynde et helt nyt livsafsnit — et alvorligt.

Hidtil havde jeg været ganske gældfri, men nu lærte jeg, hvad det vil sige at gøre gæld.

Allerede dengang var jo embedsbeklipningen i fuld gang; de virkeligt store embeder blev gjort små, uden at de små egentlig blev gjort større derved.

Indløsningssummen, denne vanvittige og helt bedrageriske udgift, der efter krigen med Carl Gustav 1660 blev påtvunget alle danske præster, og hvis mening ingen fatter, hviler endnu som en »mare« på os.

»Nådensåret«, der i sin tid blev skænket præsternes fattige efterleversker, for at de kunne finde nåde for eftermanden, og »kunne ved kaldet konserveres«, sætter ufravigeligt enhver præst langt tilbage i pecuniær henseende, og dertil kommer så alle de ubegribelige udgifter til de praktiske prøver til »testimonium publicum«, til kaldsbrev og kollats og meget andet.

»Etableringslånet« — 600 kr. — forsløg ikke meget, og så skulle jeg både købe møbler og kreaturer, da Grindsted præstegård blev drevet af beneficiarius.⁴

Jeg måtte da låne godt og vel tre tusinde kroner. Dette formørkede min glæde en del, men dog var det en herlig tid — de par uger, jeg for omkring i København for at skabe mit udstyr.

Jeg fæstede til husholderske en ældre pige, der tjente som kokkepige i et pensionat. Hun var vendelbo og havde tidligere været husjomfru på et par større gårde. Jeg fæstede af princip ingen »dame«. Jeg ville ingen have til at spise ved mit bord eller hænge over mig om aftenen. Hun hed Cæcilie og ikke andet i daglig tale.

Jeg afsendte hende tillige med mine møbler med dampskibet »Brage« til Vejle og bad hende om at gøre rent og efterse boligen i Grindsted præstegård, der, hvad jeg om sommeren på min gennemrejse havde set, var ældgammel. Hun skulle til at begynde med bo hos den gamle skolelærer Andresen.⁵

Den tredje søndag i advent fulgte mine »to mødre«, min søster og bror, mig — alle glade — ud på jernbanestationen, og jeg afrejste til mit første hjem i Grindsted.

Det første hjem på heden

»Det første hjem« — ja, for hvem står ikke dette i en uvisnelig lysglans?

Jeg var 30 år gammel, og havde jeg end hverken kone eller kæreste, så var det dog mit hjem.

Nu⁶ er Grindsted en stor by med alle håndværkere og fuld-stændige butikker. Der afstikkes jernbanelinjer både fra nord og syd, øst og vest. Byen skal blive et knudepunkt i Midtjyl-land og ender måske med at blive Danmarks »andet Her-ning«.

For 27 år siden lå Grindsted gemt og glemt langt ude på heden. Kun få kendte dens navn, og næsten ingen havde været der.

I toget til Vejle traf jeg en gammel bekendt, grosserer Ernst Nissen. Vi talte en del sammen, og han undrede sig over, at jeg drog ugift af sted.

I Vejle besteg jeg den gule diligence, der skulle føre mig de ca. 6 mil ud i det dengang jernbanetomme rum.

Nu er diligencernes saga ude, men hvor var de ikke hygge- lige.

Fra Vejle udgik dengang flere af disse gule »æsker«, bl.a. een til Varde og een til Herning. På sidstnævnte var der post- konduktør med; men på Varderuten var postillonen enerå- dende.

Jeg besteg bukken. Det var det skønneste decembervejr, fuldmåne og stille barfrost. Postillonen, Marius, kendte mig igen fra turen i sommer, og vi var snart i livlig samtale, der fortsattes med den ny postillon, vi fik, da vi i den nu nedlagte Gjødding kro havde skiftet heste og kusk.

Her kom Rasmus Hansen⁷ på bukken, og med ham fik jeg i de følgende år meget at gøre. Han kører vist endnu post fra Grindsted til Sig, og havde kørt post det meste af sit liv, først på Als, hvorfra han havde hentet sin kone, og derefter på Vejle-Grindsted ruten. Rasmus kørte om morgenen klokken otte fra Grindsted til Gjødding, opholdt sig der hele dagen og kom hjem om aftenen klokken 9½. Hans gamle far, veteran og

Rasmus Hansen (Post), 1848-1921, med sin dagvogn, som flere gange omtales af Sommer. Foto ca. 1897. (Grindsted lokalhist.arkiv).

invalid fra Slesvigslaget, passede huset og avlingen i Grindsted og lever endnu, over 90 år gammel.

Udsigten over Grindstedegnen

Da vi var kommet op på toppen af Gjødding bakke, bredte det vældige, flade terræn sig ud for mit blik; yderst ude i horisonten mod sydvest knejsede Vorbasse kirke og iøvrigt lå hede og agre mellem hinanden; ved Billund kro i Grene sogn hilstes jeg hjerteligt velkommen af den brave kromand Anders Ovesen og hans hustru Maren, folk med hvem jeg tit der fik meget at gøre. Om aftenen holdt jeg stille og roligt mit indtog i Grindsted og gik hen på kroen for at overnatte, thi i præstegården var endnu intet udpakket. Alt måtte gå i en fart, thi jeg skulle møde hos biskoppen i Ribe om onsdagen for at blive ordineret

og stille til bispeeksamen. Derfor begyndte jeg straks mandag morgen, hjulpen af min husholderske Cæcilie og et par naboer, at udpakke mine møbler.

Vi sled tappert, og om aftenen var allerede alt på sin plads. Jeg frydede mig ved tirsdag morgen at spise med foden under »eget bord«.

Til bispeeksamen i Ribe

Tirsdag eftermiddag kørte jeg de fem mil til Varde, og derfra med banen til Ribe, hvor jeg på Greisens hotel, lige overfor domkirken, traf mine tre medordinander, Kastrup, nu præst i Ørslev og Solbjerg, Niels Peter Hansen i Odense og Rechen-dorf, nu i Dover og Venge. Hansen og jeg kom til at dele værelse, og dagen efter om onsdagen mødte vi hos gamle biskop Balslev. — »Bispeeksamen« gik meget gemytligt, vi fik en skriftlig opgave: »Hvorledes bør en præst stille sig overfor en lægprædikant«, og Hansen og jeg sad sammen på værelset og udarbejdede denne. Om fredagen foregik ordinationen, og jeg, der skulle så langt bort, var nødt til at rejse næsten straks efter, uden at kunne deltage i ordinationsmiddagen. Jeg kom hjem til Grindsted lørdag morgen klokken fire og forefandt der brev fra provst Johnsen⁸ i Vamdrup.

Præsten måtte indsætte sig selv i embedet

Provsten underrettede mig om, at han var blevet syg og derfor ikke kunne komme at indsætte mig, hvorfor jeg måtte indsætte mig selv. Nogen højtidelighed blev der altså ikke. Den fjerde søndag i advent 1886 indsatte jeg mig selv i Grindsted og Grene kirke og spiste sammen med to af lærerne. Nu begyndte mit præsteliv, og jeg kan ikke sige andet, end at jeg straks ved min første indtræden deri fik erfaring for modsætningen mellem de forskellige retninger.

I min meget travle studentertid og under de sidste halvandet års forcerede eksamenslæsning havde jeg ingenlunde haft tid

til at sætte mig ind i de forskellige retningers forskelligheder eller væsen; jeg måtte lære dette ved erfaring.

I Grindsted-Grene pastorat — ligesom i nabopastoraterne Vorbasse, Hejnsvig og Ansager — var der en stærk pietistisk Indre-Missionsbevægelse.

I Ansager — halvtredie mil vest for Grindsted — havde de for et halvt år siden fået en ny præst, Mads Christian Madsen.⁹ Denne mand havde tidligere været landmand og møller på Sjælland, men landvæsenet var nok gået tilbage, og han havde givet sig til at studere. Han var oprindeligt student fra Odense skole. Med kone og børn havde han så levet nogle år i København og bl.a. fungeret som degn i Diakonissestiftelsens kirke. Efter eksamen i januar 1886 var han straks blevet sognepræst i Ansager, hvor hans formand, pastor Hoff, nu Valensbæk, havde vakt en ikke lille bevægelse.¹⁰

Madsen sluttede sig øjeblikkelig fuldt og helt til denne, og »satte skarpt skel« mellem alle sognets folk. Der fandtes kun hellige og vantro. — Selvfølgelig blev han i høj grad forgudet af missionsfolkene, både i hans eget sogn og i Hejnsvig, Vorbasse og Grindsted-Grene.

Madsen følte sig også straks på »den høje hest«, han meldte sig ukaldet til at prædike i vore kirker, så snart blot en eller anden af hans tilhængere bad ham derom.

Madsen var af naturen en meget virksom mand og sikkert en ærlig kristen, men han var i den første vækkelses brusen og blev drevet fremad til »nidkærlighed uden forstand« af sine sognefolk. I Ansager herskede der ofte en sand fanatisme og en præsteforgudelse, hvis lige jeg aldrig har set og aldrig ønsker at se mage til.

Min nabopræst mod syd var Christian Petræus i Vorbasse-Hejnsvig,¹¹ han var en fintdannet, ydmyg mand, diametral modsætning til Madsen, selvfølgelig var han også i Madsens øjne en »vantro« mand, og Madsen bredte sig med stor taktløshed i hans sogne.

Mod nord i Sønder-Omme og Hoven sad nuværende provst Thyssen i Ølgod,¹² han var udpræget grundtvigianer og tog sig Madsens »overgreb« let; denne var nu heller ikke så dristig

ved at komme til Sønder-Omme og Hoven som de andre steder. Thyssen var søn af en møller på Fanø; han var, hvad jeg ikke var, yderst sikker på sig selv og på sin retnings godhed, om jeg så må sige. Jeg var sikkert med hensyn til mit trosliv temmelig uudviklet trods mine tredive år, og de angreb og uafsladelig lange samtaler om åndelige emner med mine sognefolk, der stadig besøgte mig, voldte mig ikke få åndelige anfægtelser.

Grindsted by 1886 og dens beboere

Selve Grindsted by var dengang ganske lille; den havde i adskillige år været et knudepunkt i Midtjylland efter datidens former; der var distriktslæge, jordemoder, kro med skiftestation for diligencen og posthus samt apotek. Hertil kom kirke med præstegård og degnebolig. Endelig lå der i byen et ganske lille hus, hvor der boede en købmand Oldenborg¹³ og et andet, hvor skrædder og manufakturhandler Niels Christian Nielsen¹⁴ boede samt en eneste bondegård.

Af håndværkere fandtes i byen foruden »æ skræier« kun en skomager, der sad til leje i en husende hos byens eneste gårdmand P. Thorning.¹⁵

Præstegården i Grindsted

Præstegården, jeg flyttede ind i, var en ældgammel stråtækt bindingsværksbygning. Sagnet fortalte, at den under krigen med Carl Gustav var blevet brændt af, hvorefter præsten med familie i over et år havde levet rundt hos sine fattige sognefolk. Den ældgamle præstegaard kunne nok se ud til at stamme fra hin længst forsvundne tid, og dog var den hyggelig, en slig gammel præstegård kunne se og fortælle meget. Her havde mange skiftende slægter af ordets forkyndere haft deres hjem og virksomhed.

Boligen indeholdt en stor stue ud til den tarvelige have samt syv mindre værelser. Jeg indrettede min ungkarle-dagligstue i det største værelse, sovekammer i et andet, spisestue i et tre-

Grindsted kirke på Sommers tid. Kirkens nuværende udseende er resultatet af en stor ombygning 1921-23 under ledelse af arkitekt H. Lønborg Jensen. Foto ca. 1890. (Grindsted lokalhist.arkiv).

die; så lavede jeg mig et lille værksted i et af de to såkaldte gæsteværelser, og det andet skulle være min mors lejlighed. Min jomfru fik værelset ved køkkenet og det stenlagte bryggers, hvor også den lerklinede bageovn fandtes. Her var ikke tale om andet end at gøre alt arbejde selv, brygge og bage rugbrød, og alt hvad andet der kunne forefalde.

Jeg fik sandelig en meget hyggelig bolig ud deraf. I min dagligstue stod mit kære gamle chatol, som jeg endnu ejer, skrivebordet, som min elev, Karl Johansen, nu sognepræst på Vaagø blandt Færøerne, havde foræret mig til afsked, en mængde billeder, min lille våbensamling, bogreol og bornholmerur; spisestuen var net møbleret, og jeg følte mig lykkelig, da jeg nu var min egen husherre; det mente jeg i hvert fald, men gjorde her regning uden Cæcilie.

— Til gården hørte hened 100 tdr. land. Halvdelen var

endnu lyngbegroet, men der var en eng på syv tdr. land lige syd for haven ned til åen. Der havde tidligere hørt næsten 1000 tdr. land til gården, men min formand, pastor Mygind,¹⁶ der døde som pensioneret fra Fraugde sognekald, havde udstykket den altfor store ejendom til de fire parcellister: Laust Rasmussen, nuværende folketingsmand, Mads Krarup, Fr. Øhlen-schlæger og Kr. Dørfler,¹⁷ der boede langt ude i Nordheden, og hvis sted nu er plantørbolig for Hedeselskabet. Ja, nu er Grindsted præstegård meget værd, og vil blive mere værd, når nu tre jernbaner skal støde sammen der.

Min besætning var en halv snes køer, et lignende antal får, et par heste og et par svin. Jeg havde en avlskarl, Christen¹⁸ og en dreng, Christian, til at passe køer og foruden Cæcilie en pige.

Den første jul i Grindsted

Så var jeg da »installeret« i Grindsted præstegård og skulle tilbringe den første jul i mit eget hjem. Mad havde vi, og distriktslæge v. Haven, nu Ebeltoft, indbød mig til at tilbringe juleaften dér. Jeg tog mod indbydelsen, men Cæcilie var meget ulykkelig ved min hjemkomst over, at jeg ville forlade hende sådan en aften.

Jeg gjorde senere andre erfaringer om, hvad det vil sige at leve ugift med større husstand.

I julen oplevede jeg een af mine første overraskelser; jeg havde indvarslet til møde i skolen, og efter at have holdt en kristelig tale oplæste jeg noget om mine rejser i fremmede lande, især om vor jul i Gibraltar for tre år siden. Til min store forbavselse så jeg forargede miner hos flere af tilhørerne, ikke mindst hos en ældre mand ved navn Morten Kjær.²⁰ Dagen efter hørte jeg af tjenstagtige »ånder«, at Morten og flere med ham havde taget »så møi en grov forargelse« af det, jeg havde fortalt om fremmede lande; jeg stod aldeles uforstående overfor dette udslag af en mig hidtil ganske ukendt religiøsitet, og da jeg et par dage efter overværede et møde hos Frederik Nielsen i Morsbøl,²¹ hvor en kolportør, Niels Christian Ris-

bjerg, talte, blev jeg formelig »overfaldet« og belært om, at det, jeg havde fortalt, kun var for verdens børn; de fyldte mig med en fuldstændig statistik over de forskellige mennesker i sognet.

Een af hedens helte

Et par dage efter fik jeg besøg af Anders Christian Andersen,²² en ældre mand, der boede i Morsbøl Sønderhede, hvor han havde udført et vældigt arbejde med plantning. Denne mand, der endnu lever — henved 90 år gammel — blev mig en tro ven og vejleder. Han levede stilfærdigt og forstod med megen takt at lede samtalen hen på min stilling. Et ord af ham glemmer jeg aldrig: »Pas på, at De ikke lærer et fremmed sprog«, sagde han, hvad han mente med det, er let at forstå; her var stor lejlighed til at lære »et fremmed åndeligt sprog«, det havde været mig såre let at tilegne mig Indre Missions sprog og meget enkle dogmatik, samt prædike derefter, og dette ville have været klogt, thi så kunne jeg vel være blevet forgudet af den herskende kreds og ligesom en nabopræst måske have fået vogn og hest foræret; men jeg kunne ikke, det var og er mig umuligt at gå ind på den anskuelse, at størsteparten af menneskene skulle være gudløse, og »drømmesyge« har aldrig ligget for mig. Det var rare og virkelig fromme mennesker, men de havde »kun læst en eneste bog«, og de havde næsten aldrig set andet end heden og de strenge vintre; naturen øver sin indflydelse på menneskene.

Anders Christian Andersen, der nu er dannebrogsmænd, og af hvem jeg i folkeoplysningsskrifterne har givet en levnedsskildring under titlen: »En hedens helt«, hvilken fortælling også er oversat på tysk i tidsskriftet »Das Volk«, blev mig som sagt en god ven og vejleder, og vi står endnu i stadig korrespondance med hinanden. Det var mig ofte meget svært at værge mig mod de skarpe pietisters angreb, men jeg tror dog, at de efterhånden fik agtelse for mig, og — det lærte mig at vogte på mig selv. »Familierne« i Grindsted, som min formand i sine breve kaldte dem, havde intet med kirke eller kirkeliv

Søndag, det fortæller mest den nye Postillan vi fik, da vi i den nye meglige Ljødning fra Landshydet Rode og Kesk. Der kom Rasmus Rasmussen fra Birkhøj og med ham fik jeg i de følgende år meget at gøre. Han har vist endnu Post fra Brøndsted til sig, og havde haft Post det meste af sit Liv, først fra Br., hvorfra han havde hentet sin Kone og dogge fra Vjle: Brøndsted Ruten. Rasmus købte om Morgenen Klakken alle fra Brøndsted til Gjødning opholdt sig der hele Dagen og han tjente om Aftenen Klakken 9½, hans gamle Fader Nilsen og Navnet fra Plesvig sløjet passede Huset og Holmen i Brøndsted og blev endnu om 90 år gammel. Da vi var kommen af fra Foppen af Gjødning Babbe ledte det med sig glade Terraen sig ned for med Blak, Gødning i Hans rønnen med Lydnet kendes Databen Kesk og i omgivelserne Kesk og Lyde mellem hinanden, med Nellenes fra i sine Pagen holdes sig højt og velkommen af den brone Hørmænd Andes Olesen og hans Kesk.

Sommers manuskript. Udsnittet er taget fra det afsnit, hvor der fortæles om rejsen fra Vejle til Grindsted, se side 12. (Familiens eje).

at gøre, distriktslæge v. Haven, postmester Rasmussen og apoteker Hansen, nu Odense,²³ kom sjældent eller aldrig i kirke eller til alters, og jeg mærkede, hvor svært det er som præst at leve i en befolkning, med hvem man vel deler kristentro, men hvis øvrige dannelsestrin og interesser er så vidt forskellige fra ens egne, og så at have nogle familier i sin nærhed med hvem man deler dannelsestrin, men som ellers intet har med kirkeliv at gøre. Jeg passede nu egentlig heller ikke i deres kreds, thi de samledes mest om kortspil og toddy, og dette duede jeg ikke til. Kort har jeg aldrig kunnet udholde, og toddy smagte mig ikke, så jeg var egentlig det »femte hjul« til vognen. Postmester Rasmussen, der senere forandrede navn til Raslow, var meget musikalsk og spillede fløjte og violin, så her var noget for mig at glæde mig over. Apotekerens interesserede mig ikke meget.

Den gamle skole i Grindsted, opført 1741 og ombygget 1835. Den lå, hvor nu Vendelbobageren har forretning, men i 1906 blev den nye skole bygget på den modsatte side af gaden. Fra 1888-90 var der tillige postkontor i skolen. Foto 1906. (Grindsted lokalhist.arkiv).

Danmarks største pastorat med een præst

Jeg fik sandelig nok at tage vare på i det vældigt udstrakte pastorat, det største i Danmark, der kun betjenes af een præst, men der var dejligt.

Foruden mine to kirker med halvanden mils afstand imellem, var der otte skoler; nu er der vist et par flere. Vinteren gik hurtigt med vandringer og køreture i pastoratet, besøg hos selv de fjernestboende og i skolerne. Hovedskolerne hed Grindsted og Ankelbo i Grene, begge disse steder var gamle degnekald. Lærer Jensen, Ankelbo,²⁴ nu i Billund, havde et ikke ganske lille stykke vej til Grene kirke hver søndag, og så havde han om sommeren hveranden dag tre fjerdingvej at gå til sin anneksskole, der holdtes i en gård ved navn Silkeborg. Læreren i Grindsted, Andresen, var ved min ankomst gammel og svagelig; han havde i flere år intet kunnet udrette og holdt derfor en hjælpelærer, Brandt, nu i Egholt i Lejrskov sogn.²⁵

Denne blev lige efter min ankomst befordret til Lamborg skole i sognets nordvestligste hede. Til Grindsted hørte som sommerskole Morsbøl, og dertil måtte læreren hveranden dag sommeren igennem spadseres; det var ingen sinecure at være lærer i Grindsted-Grend pastorat. Lamborg skole var dengang en lille ussel stråtækt »knaldhytte« langt ude i en simpel he-
destrækning. Jordlod var der ikke, kun en have, hvor jorden var meget sur og fugtig. Boligen indeholdt foruden skolestuen kun to små værelser, og hele lærerens løn kunne alt i alt med bolig, brændsel og have anslås til en 600 kr.

Ja, man måtte nok sige, at det var på høje tid, at skoleloven kom, thi en mand, der hver dag skulle arbejde i skolen, om sommeren desuden hveranden dag vandre tre fjerdingvej to gange til anneksskolen i Loft, kunne nok fortvivle over slige kår, og det var også meget tungt for Brandt at bjerge sig. Jeg havde den inderligste medlidenhed med ham, og da han endelig efter fem års tjeneste under disse forhold blev befordret til Egholt, havde jeg gjort mit mest mulige derfor og kørte ham samt hans familie derned.

Arbejdet for en ny kirke i Grene sogn

Det var absolut ikke let at være præst i Grindsted; de åndelige brydninger var store, og jeg var ofte genstand for ubarmhjer-
tige domme, og dog var jeg glad ved at være der, og tiden i Grindsted står endnu for mig som mine lykkeligste år. Jeg var meget optaget af arbejde. Der virkedes stadig for at få en ny kirke i Grene, og jeg var formand for kirkekomiteen, i hvilken der foruden mig sad lærer J. Jensen, Billund, møller Lars Møller Jensen af Løvlund, kroejer Anders Ovesen og gårdejer Christen Christiansen af Billund, gdr. Niels Kristensen i Plougslund, gdr. Jens Bjerg og gdr. Jens Jørgen Christensen af Krog.²⁶ Vi arbejdede ihærdigt med møder i sognet, rejser til biskop og minister, og planen skred langsomt frem.

Den gamle Grene kirke var ganske lille, yderst brøstfældig og fugtig; regnen dryppede ned, og der var så iskoldt om vinteren, at kvinder og mænd sad i deres tykkeste kavajer og

havde sivsko stående i stolestaderne; dertil lå kirken i den yderste udkant af sognet mod syd, lige ved Hejnsvig sogns skel, så intet kunne være mere ubelejligt.

Vinteren 1888 var meget streng med sne og frost; i et par måneder var det mig næsten umuligt at nå til Grene kirke med slæde; min karl, Jens Janderup, og jeg rejste om søndagen af sted, iførte fedtstøvler og bevæbnede med to skovle, men som oftest kom vi ikke længere end til gården Silkeborg, hvor vi måtte sætte slæden ind og så vandre de sidste halvanden fjerdingvej til fods.

— Den ny Grene kirke blev indviet den 20. december 1891.

Familiebesøg

Mit landvæsen gik nogenlunde, ganske på gammeldags vis uden maskiner eller slige finesser, og da foråret kom, fik vi nok at gøre derude.

Jeg længtes meget efter foråret, thi min elskede mor og søster havde lovet at besøge mig, og dertil glædede jeg mig usigeligt.

I påskeferien 1887 havde jeg besøg af min tidligere discipel, Carl Johansen, der dengang var theologisk student, og vi var i Varde sammen. Jeg rejste dengang altid til Varde, hvor jeg havde købmand.

I slutningen af maj skulle mor og Anna komme, og jeg gjorde store forberedelser. To værelser ud mod haven blev gjort i stand til deres modtagelse. Jeg selv flyttede min seng ind i mit lille værksted, jeg smurte og pudsede seletøj; det var såmænd tarveligt. Hestene var gamle, men også de blev pynkede så godt som muligt, og min hyrdedreng, Christian, fik et lille liberie; han havde trods sine fjorten år aldrig endnu været i en købstad, og var strålende glad over at skulle med.

Der var meget nær ved seks mil til Vejle, hvortil damerne skulle komme med toget.

Når vi dengang skulle til Vejle, og ikke kørte med diligen-
cen, hvad der kostede seks kroner, så kørte vi om sommeren hjemmefra klokken tolv midnat, og om vinteren klokken fire

morgen, så var vi i Vejle klokken seks og klokken 10. Jeg havde ikke været i byen siden min ankomst til Grindsted, og så en stjerneklar forårsnat den 28. maj agede Christian og jeg ved midnat ud af præstegården; selvfølgelig var jeg selv kusk, og Christian skulle nok holde mig vågen ved sine spørgsmål.

Med formiddagstoget ankom mine kære slægtninge til Vejle, og jeg modtog dem med stor glæde; vi spiste til middag sammen og begav os på den herlige lange køretur over Bredsten, Gjødding og Billund.

Min ven, forfatteren Zakarias Nielsen, mistede i denne sommer sin første hustru. Han skrev til mig, om han måtte komme over og være en tid hos mig i stilhed og fred. Jeg svarede naturligvis, at han var hjertelig velkommen. Jeg kendte min kære vens blide og fine natur og belavede mig på at modtage ham.

Min brave ven, kromanden i Billund, Anders Ovesen, havde forinden bedt mig om med mine damer at spise til aften der, når vi kom kørende fra Vejle, og sandelig, vi blev udmærket trakteret; rørende var den kærlighed, de viste mine kære, ja, de to brave krofolk, Anders Ovesen og Maren i Billund har vist mig meget stor venlighed; dem glemmer jeg aldrig. I 1907 var jeg budt til min gamle vens begravelse.

Om aftenen henad kl. ni førte jeg mine kære slægtninge ind i mit første hjem. Det var en lykkelig og glad tid, der nu kom, der var ligesom lys over alt. Mor og Anna var lykkelige ved at se mig i virksomhed, og de havde interesse for alt. Jeg stod op om morgenen kl. fire sammen med mine folk og fulgte arbejdet, når intet andet lagde beslag på min tid; mor tog med glæde med ud både til bønder og andre, og Anna kunne nu engang vinde alle, uagtet hun dengang alt havde de toogtredive år bag sig. Min søster var en meget elegant dame, og det var ikke fri for, at nogle syntes, hun var for »moderne«.

Der var således en lægprædikant ved navn Simon Hansen.²⁷ Han havde tidligere tilhørt bornholmersekten i egnen omkring Skjern, men senere havde pastor Moe²⁸ skaffet ham, der nok var alt andet end flittig og dygtig som bonde, ansættelse som missionær. Jeg måtte døje meget på grund af hans taktløshed,

og da jeg engang måtte høre en lang udgydelse af ham, og jeg endelig slap hjem med ham, mødte vi min søster i gangen; han så på hende med et medlidende blik og sagde i en overbærende tone: »Er det præstens søster?« Senere angreb han mig ved et møde, men der var dog flere af menigheden, der senere tog afstand derfra, da hans angreb var taktløst.

Mor blev længe hos mig, og vi var i terminen en dejlig tur sammen til Varde, Esbjerg og Fanø. Christian frydede sig atter, thi han var med og blev om natten i Varde, mens vi var på Fanø, for at tage vare på køretøjet.

Da mor var rejst, kom tante og min broder.

Gæster på besøg

Den 16. august 1887 havde jeg om formiddagen været ude i heden hos Tonnes Petersen for at fæste hans søn, Peter,²⁹ til hyrdedreng, og da jeg kom hjem med min bøsse på nakken, så jeg allerede på afstand, at der sad to herrer på bænken under det store kastanietræ, der stod foran gangdøren. Gæster var sjældne fugle, men glad blev jeg, da jeg hørte det gemytlige råb: »God dag, du gamle Sommer; så er det virkelig dig!« Jeg kendte straks stemmen og fodskiftet, det var min gamle kammerat fra Valkendorfs kollegium, dr.med. Kristian Poulsen, nu professor og overlæge ved Sundby hospital. Jeg bad ham og hans følgesvend, Aage Brummer, en søn af daværende pastor Brummer i Egtved, hjertelig velkommen og fo'r ind til Cæcilie for at spørge, om hun havde lidt godt til »unnen«. Hun havde kun grød og flæsk (kød var ikke at få), men hun fik ordre til at slagte nogle kyllinger til aftensmad. Min broder havde underholdt gæsterne under min fraværelse. Poulsen var med sin hustru, Asta Grundtvig, en datter af gamle Grundtvig, på ferierejse, og boede i Egtved præstegård, der lå henved fem mil fra Grindsted. Han havde hørt, at der var kommet en ung, ugift præst til Grindsted-Grene ved navn Sommer; han havde slet ikke vidst, hvor jeg var bleven af i verden, og havde så lejet en vogn og var rejst til Grindsted for at se, om det var mig!

Vi havde en såre hyggelig eftermiddag sammen, udfyldt af

udveksling af gamle minder. Det havde i en lang tid været tørke, og vejret var vidunderlig skønt; vi anede ikke, at det var den sidste aften i den ældgamle præstegård.

Henimod kl. otte tog gæsterne af sted, og med diligencen om aftenen ankom fuldmægtig Svane, der skulle være et par dage hos mig og så tage sønnen Sigurd med hjem.

Kl. 6 morgen den 17. august 1887 kørte så Svane, min bror og jeg af sted til Billund, hvorfra Johan skulle rejse med Diligencen til Vejle og videre hjem.³⁰

Det var en dejlig morgenstund, og vi blev i Billund kro beværtet med frokost. Johan rejste, og Svane og jeg kørte hjem for at være hjemme til middag. I den solsitrende luft svømmede heden i luftsyn, »Lokemanden lokkede«, og det skønneste Fata Morgana viste sig; men midt i dette opdagede jeg pludselig en røg; hvor kunne det være? Der var godt og vel endnu en mil til hjemmet, men der var ikke mange huse at tage fejl af; jeg kom snart på det rene med, at det ikke kunne være andet end mit eget hus, der brændte, og det viste sig også at være tilfældet.

Da Grindsted præstegård brændte

Da vi kom tilbage fra Billund, lå hele mit hjem jævnet med jorden. Der var ingen sprøjter til at tage kampen op mod flammerne. Ved en dumhed af mine folk var ilden opstået og havde hurtigt anrettet ødelæggelsens værk.

Cæcilie stortudede, og Christen var nær ved det samme. Byens få indbyggere var alle samlede, og jeg måtte i sandhed undre mig over, at de havde kunnet bjerge så meget af indboet.

De fleste af mine gamle, sjældne møbler, våben, kobberstik og sølvbeslagne piber var i behold, men grumme meget var blevet luernes rov.

— Så stod jeg da husvild; hver stump af mine klæder var brændt; jeg var om morgenen kørt hjemmefra i mit daglige tøj og havde altså kun, hvad jeg gik og stod i. Jo, det var vemodigt, og det værste var, at jeg havde yderst lavt forsikret, så mit tab

Den nye præstegård, som blev opført efter branden. Sommer og hans hustru ses tv. Foto 1892. (Grindsted lokalhist. arkiv).

var betydeligt. Jeg måtte straks se at sørge for husly til mig selv og husstand, og her kom det godt tilpas, at vi otte dage før havde fået en ny skolelærer efter gamle Andresen, lærer J. K. Nielsen,³¹ der tidligere havde været andenlærer i Vrinders i Knebel sogn på Mols, hvor jeg havde været uordineret medhjælper hos pastor Wied. Jeg havde allerede den gang lært lærer Nielsen at kende som en dybt alvorlig kristen mand, og som sådan står han også i min erindring nu, da jeg er flyttet fra egnen.

Lærer Nielsen var ugift og havde sin søster Lise til husholderske.

Vi blev enige om at slå os sammen i den gamle skole. Jeg samlede mine reddede møbler i de to stuer, og Nielsen og hans søster indrettede sig i de andre. Mine folk og kreaturer måtte jeg leje ind på kroen for en krone om dagen hver.

Det var en dyr historie, og tabet var stort. I løbet af efteråret byggede jeg de to ladebygninger. En gammel landsbyhåndværker, Jens Jørgen Kristensen,³² og jeg tegnede dem, og uden egentlig tilladelse og approbation opførte vi dem, så at de stod

færdige ved november; så kunne jeg dog få dyrene under mit eget tag og derved beholde mælk og gødning. Jeg boede selv i skolen indtil videre. I juni 1888 flyttede jeg så, stadig ugift, ind i den nye præstegård, den gang den smukkeste, nu den tarveligste bygning i Grindsted by.

Lærer Nielsen blev gift omtrent samtidig, og så kom hans søster til mig som husbestyrerinde. Min kære plejemoder kom over og satte mit husvæsen i gang, og så gik det videre under de nye forhold.

Københavnerbørn på heden

I disse år virkede jeg en del for at skaffe københavnske skolebørn landophold i sommerferien, og mine sognefolk var meget villige til at »låne hus«.

Jeg kom i forbindelse med frøken Isabella Brockenhus-Løwenhjelm's arbejdsstuer og med Marthahjemmet, og fra disse institutioner har jeg fået mange ferie børn i anbringelse i sommerferien i hjem på egnen.³³

Det var nu ellers ikke så let med disse. Da sommerferien 1889 oprandt, havde jeg skaffet plads til 35 børn, der skulle fordeles på en strækning af henved 4 mil. Det var et temmeligt stort apparat at sætte i scene.

Jeg måtte ud at bede bønderne om at køre efter børnene. Børnene blev den gang sendt af sted fra København med nat-godstog og kom til Vejle kl. 3 om morgenen. Indremissionær Moe, Vejle, modtog da selskabet på jernbanestationen og anbragte dem hos forskellige godtfolk i byen, hvor de så sov et eller andet sted og fik noget at spise.

I Grindsted præstegård samledes henved midnat tre eller fire bøndervogne, Jakob Nielsen, Niels Kristian Plagborg, Anders Kristian Riber, Christen Christiansen og hvad de nu hed; selvfølgelig måtte jo også mine heste og vogn af sted.

Ved midnat rullede vogntoget af og suppleredes sædvanligt med en eller to i Billund kro. Om morgenen kl. 6 ankom vi til Vejle og kørte ind hos købmand Christiansen. Så besørgede vi vore ærinder, spiste gerne tarvelig »unnen« hos værtshushol-

der Peder Laursen på Torvet, søgte at få en middagsøvn og afhentede så hele børneflokket hos Moe klokken 1. Vi fordelte dem på vognene, og kl. 2 rullede vi ud af Vejle. De børn, der skulle længst vesterpå i Grindsted sogn, blev afhentede i præstegården af vogne, der holdt der. Også efter min forflyttelse til Fyn vedblev jeg at skaffe pladser til slige børn; men i den sidste halve snes år har jeg opgivet det; flere børn, hvis forældre var langt mere velstillede end både jeg selv og andre værter, blev sendt ud som »fattige børn«, og socialismens fortsatte fremskridt med alle dens strejker har egentlig gjort mit hjerte koldt. Ofte havde jeg en følelse af, at de børn, jeg og andre således viste venlighed, egentlig hadede os og ringeagtede os og var fyldt med uvilje mod os fra hjemmet, og jeg tror absolut ikke, at denne anskuelse er fejlagtig; jeg ved, at mange andre end jeg selv har haft og har lignende tanker.

Begyndelsen til Frodeslund plantage

I sommeren 1888 havde jeg besøg af min barndomsven, dr.med. Anker Frode Rasmussen, nu overlæge Halk ved Sct. Josephs Hospital. Vi var begge et par og tredive år, og doktoren blev meget begejstret ved at se og iagttage de plantinger i heden, som både jeg og i langt højere grad bønderne foretog. Han fik lyst til selv at eje et stykke hede og plante deri. Vi gik sammen over til min gode nabo syd for Grindsted å, Søren Jensen, sædvanligt kaldet Søren Præstegaard,³⁴ og spurgte, om vi kunne købe et stykke hede. Jo, der var intet som helst i vejen. Doktoren kunne godt få en snes tønder land. Hvad det skulle koste? Om hundrede kroner kunne være for meget? »Nej, dem kunne Søren få straks«.

Således ordnedes denne handel. Hundrede kroner for tyve tønder land! — Så billigt kunne man endnu dengang købe et stykke rå hede. Dr. Halk lod sin ejendom gå ind under Hedeselskabets tilsyn, og nu står der på dette sted plantagen »Frodeslund«, hvorigennem der nu anlægges jernbane.

Senere har dr. Halk købt adskilligt mere hedejord både i Grindsted og Sønder Omme sogn, ligesom han nu ejer en større hedestrækning ved Glyngøre ved Limfjorden, hvor han

har opført en villa og stadig opdyrker ny hede og beplanter denne.

Nu ejer flere københavnske rigmænd store strækninger i Grindsted sogn, og jeg indbilder mig at have givet et lille stød til dette ved at vække min gamle vens interesse for hedeplantningen, der i de sidste fem og tyve år har gjort mægtige fremskridt i det fra Arilds tid så øde og bare Grindsted sogn.

En af de mænd, der i Grindsted sogn har gjort det mægtigste arbejde i denne retning er min endnu levende snart 90-årige ven, Anders Kristian Andersen i Morsbøl Sønderhede, der med egne og børns hænder har tilplantet henimod hundrede tønder land og nu bor i et lille hus »Granly« i sin egen skov.

Fra livet på egnen

I efteråret 1887 var distriktslæge v. Haven bleven forflyttet til Æbeltoft og en ny ved navn Büttner³³ udnævnt. Der havde nok ikke været mere end to ansøgere til embedet!

Büttner kom en aften i slutningen af september til Grindsted med diligenzen, men da han og hans familie tidligt næste morgen havde set lidt på boligen og egnen, flygtede de straks med diligenzen igen, og snart hed det sig, at de ikke ville være der. Dette viste sig at være sandt, thi kort efter blev min gamle ven og bekendt læge George Fell Baker udnævnt til distriktslæge og kom kort efter.³⁵

Dette var mig en stor glæde. Distriktslæge Baker var en stedsøn af min faders fætter, regeringsråd Laurits Lindhardt, der havde været den sidste regeringsråd i den tidligere dansk-ostindiske koloni Serampoor. Baker var født dér, og da de ostindiske besiddelser var solgt fra Danmark, var hans stedfar rejst til København, hvor han, der var gift med en ostindianerinde, enke efter en oberst Baker, levede af sin pension.

I København kom mine forældre meget sammen med regeringsråd Lindhardt, der jo var min fars fætter, så Baker og hans hustru havde kendt mig fra min barndom.

Det var meget hyggeligt for mig at få disse to kære gamle

Hans Agersnaps billede af Grene gamle kirke, som er omtalt i teksten. (Efter Grene sogn, s.79).

venner til naboer. Fru Baker var en sjælden god og kærlig kvinde og blev snart i høj grad agtet og afholdt i Grindsted, både af høje og lave.

Det var endelig lykkedes mig at få bygget den ny kirke i Grene; hele sommeren 1891 holdt vi gudstjeneste i forskellige skoler. Den gamle hovedskole i Grene sogn, Ankelbo, var sommeren 1890 blevet forladt. Der var bygget en ny i Billund, og Ankelbo var blevet solgt og indviet til et missionshus med bolig for en indremissionær; denne mand hed Hans Jensen og var oprindelig smed, men han ville hellere være omvandrende lægprædikant.³⁶

Den ny kirke blev indviet af provst Søren Schjøtt,³⁷ dengang i Lejrskov, nu i Nr. Alslev og Nr. Vedby.

Der var flere præster til stede, således Thyssen i Sdr. Omme, nu i Ølgod, Jensen, Ansager, Tage Jensen, Vorbasse, og Molthesen i Brørup og Lindknud, nu i Rerslev ved Roskilde; desuden flere lærere.³⁸ Alle disse mænd lever endnu og er i embede, medens flere af de brave mænd, der sammen med mig så ihærdigt virkede for at skaffe sognet et nyt gudshus, er døde.

Det var en stor fest, og jeg tror sikkert, at det nye gudshus er blevet til velsignelse for egnen.

Jeg var altså den sidste præst i den ældgamle Grindsted præstegård og den endnu ældre Grene kirke.

Jeg lod den nu så bekendte landskabsmaler Hans Agersnap, der dengang var møller i Ansager, tegne en større blyantstegning af den gamle Grene kirke, og dette billede skaffede jeg indrammet til den nye kirke, hvor det endnu hænger.³⁹

Dette arbejde faldt det dog i min lod at medvirke til at få fuldført, og jeg glæder mig ved at se Grene kirke; vil Gud, at jeg lever til fjerde søndag i advent 1916, ville jeg gerne endnu en gang få lov til at prædike i mine kære gamle kirker.⁴⁰

I året 1889 søgtes der i »Kirkebladet« hjem for en ældre dame, der var en del religiøs forvirret og også en del legemlig svag. Jeg skrev til bladet og tilbød at tage hende i huset, for at hun kunne være en tid på et roligt sted. Det var frøken Carl, en dame på henvend de halvhundrede, der havde tjent som kammerjomfru i forskellige huse, f.eks. hos kammerherreinde Juel, Hverringe, og grev Moltke, Nørager. Hun var en del forstyrret og var egentlig ikke let at have i huset, men det gik godt, og jeg tror, at hun havde godt af at være i mit stille hus.

Hvad angår mine økonomiske forhold, da var og blev de sløje; det ville ikke slå til; jeg har ofte tænkt over dette fænomen, at der er nogle mennesker, der altid kan klare sig peku-niært, medens andre ikke kan. Skal man endelig være gerrig for at få det til »at køre rundt«, eller ødsel for at gå tilbage? Jeg tror det egentlig ikke; jeg tror, at der er nogle mennesker, der kan blive velhavende som man siger »på en sten«, medens andre, selv om de er sparsommelige og flittige, ikke kan komme videre; naah, jeg havde jo heller aldrig haft noget som helst til at begynde med.

I februar måned 1890 forlovede jeg mig med min nuværende hustru, Meta Jacobine Andrea Caroline Lebech; hun var en datter af lærer Lebech i Bredballe og søster til min gamle Valkendorfiererkammerat Johannes Lebech, nu provst i Holbæk og Merløse. Meta Lebech var dengang lærerinde på

Pastor Sommer og Meta Lebech som nygifte eller forlovede 1890. (Familiens eje).

apoteket i Grindsted,⁴¹ og da der intet var at vente efter, bestemte vi at holde bryllup den 17. juni 1890, og dette skete.

Foråret og sommeren 1890 var ellers en streng tid for mig. Min nabopræst, Petræus i Vorbasse, blev i februar måned forflyttet til Rold og Vebbestrup i Nordjylland. Den gang var der kun meget få teologiske kandidater, så det kneb med at få embedet besat. Der meldte sig kun een ansøger, Viggo Tage Jensen, ganske ung kandidat, så ung, at han efter loven først kunne blive ordineret hen i august måned, det vil altså sige, at embedet skulle stå ledigt i et halvt år.

Vi havde den gang en mærkelig fordeling af vacancedistrikterne, idet Øster Horne herreds præster, Ansager, Ølgod, Hodde og Thorstrup skulle forrette vacancetjeneste i det fjerne Vorbasse-Hejnsvig pastorat. Følgen heraf blev, at jeg, som den nærmestboende præst, altid blev hentet, når der var et eller andet på færde. Dette var byrdefuldt, men egentlig ganske naturligt. Loven byder jo, at det præsteledige sogn kan kræve den præsts tjeneste, som prædikede der sidste søndag i den påfølgende uge til alle forretninger; hændte det nu, at en familie, f.eks. i Vorbasse by, havde brug for præsten, og denne skulle hentes f.eks. i Ølgod eller Thorstrup, skulle manden først køre henved seks mil dertil, den samme tur tilbage og så atter bringe præsten hjem og selv køre hjem; det kunne blive mere end tyve mil; til mig havde de dog i det længste kun tre mil! — altså holdt de hos mig og bad, om jeg kunne følge med, og jeg nægtede det aldrig, men det førte også til, at jeg så at sige aldrig var hjemme, men hang på vognen både dag og nat. Jeg har oplevet engang at køre hjemmefra kl. 5½ morgen og komme hjem næste morgen kl. 3; samtidig skulle jeg ordne til bryllup, og marken skulle passes. Dagen før mit bryllup skulle stå, måtte jeg køre til Vorbasse kl. 6, forrette en »lille« begravelse der, derfra til bryllup i Hejnsvig og endelig begrave et barn i Grene, kom så hjem, fik lidt at spise og kørte så kl. 1 eftermiddag med min egen vogn til Vejle.

Min kære plejemor, frøken Bjørnsen, havde forbarmet sig over mig og var hos mig i de sidste par uger, hvor hun ordnede alt. Hun kørte så med mig til Vejle, hvor vi skulle træffe

sammen med min mor og søster; men så snart jeg var kommet til sæde på vognen, sov jeg som en sten og vågnede først, da vi kørte ind på skovridergården Gjøddinggaard, hvor statskovrider Krohn havde lovet at låne mig sin lukkede vogn til selve bryllupsfærden. Der spiste vi til middag og kom om aftenen til hotel »Royal« i Vejle, hvor mor og Anna ventede os.

Mor havde i sommeren 1889 været hos mig i nogen tid og befundet sig vel; men uagtet hun kun den gang var 61 år og aldrig i sit liv havde været syg, mærkede jeg dog, at der var kommet en underlig træthed over hende; det var, som om hun ikke mere fandt sig til rette her på jorden. Hun sagde også ligefrem, at hun syntes, hun ikke havde mere at gøre hernede, nu da alle vi børn, som hun havde stridt og stræbt for, var kommet i hæderlig vej. Mor hørte til de hæderlige mennesker, der ikke kunne leve for sig selv og kun tænke på sig selv. Hun havde hele sit liv måttet kæmpe for andre og — bede for andre.

Nu var der ingen flere at arbejde for, så nu var hendes livsmod og livslyst opbrugt. Hun var med til mit bryllup og spillede og sang, men det var som om noget var gået i stykker i hende, og dette viste sig også snart.

På ferierejse

Da endelig pastor Tage Jensen³⁵ i Vorbasse i august var blevet ordineret og indsat, syntes jeg, at jeg efter den anstrengende vinter og sommer kunne unde mig en lille ferie, og så bestemte vi, at vi ville rejse til Slesvig.

Min hustru var født i Nørre Haksted mellem Flensborg og Tønder, hvor hendes far havde været degn mellem 1852 og 1864. Hun havde en del slægt mellem Tønder og Husum, og dem ville vi besøge. I august måned spændte vi så vore to prægtige sorte heste »Ulla« og »Britta« for den lette rejsevogn, pakkede en kuffert med lidt klæder og en sæk med foder til hestene. En madkasse blev anbragt i magasinet, og så rullede vi af sted. Rejsen gik over Hejnsvig og Vorbasse; her

forrettede jeg en begravelse samme dag; så kørte vi videre over Houborg og Holsted til Kalvslund kro på grænsen af Nørre- og Sønderjylland. Her overnattede vi. Jeg passede på hele rejsen selv både heste og vogn.

Den anden dag kørte vi til Ribe, hvor vi besøgte domkirken og hilste på købmand Queedens og biskop Balslev, hvor vi spiste til middag, og ud på eftermiddagen kørte vi, stadig med vor egen vogn, over grænsen ved Vester Vedsted, gennem Brøns, Rejsby og Døstrup til Bredebro, hvor vi havde vort andet nattekvarter. Her besøgte jeg den meget smukke Bredebro kirke.

På rejsens tredje dag kørte vi gennem den ejendommelige vestslesvigske by Tønder og derfra til den store marskgård i Prins Kristian Albrechts Kooge, hvor vi så opholdt os en uges tid og havde lejlighed til at betragte det ejendommelige land, hvor alt gror så frodigt.

Mine heste, der kun var vant til det tarvelige græs på heideagrene, blev sluppen løse i »fennerne« og åd sig så fede og dovne, at jeg på hjemrejsens første dag næsten hele tiden måtte lade dem gå i skridt.

Sjældent har jeg set slig fed levemåde som i marsken. Ved vor ankomst om aftenen blev vi modtaget med varm lamme- steg og kartofler; de sidste serveredes i et fad fuldt af smeltet smør, og i stil dermed var det hele.

Landbrug er der egentlig ikke tale om i disse egne, der fandtes til den store gård, hvor vi opholdt os, kun fire tønder land pløjjord oppe i landet. Her dyrkedes noget havre og hestebønner, der gemtes til vinterfoder til hestene, ligesom også den samme husmand, der pløjede og høstede det omtalte stykke, slog det hør, der var nødvendigt til at fodre de får og de to køer, der holdtes til vinterbrug. På gården var der en vældig kostald med plads til 50 kreaturer, men disse, der gik som kvier, til de blev tre år, solgtes alle om efteråret. Hvert øjeblik kom en slagter eller pranger ind i gården med sin lange »springstok« i hånden for at handle. Springstokken var og er vel endnu et nødvendigt apparat for marskboerne, ligesom den var det, da kong Hans år 1500 foretog Ditmarskertoget.

Fra Koogen tog jeg en lille tur til min fødeby, Slesvig, hvor jeg endnu traf flere, der godt erindrede mine forældre.

Da jeg kom tilbage til Nieböll, forefandt jeg der et embedsbrev, der beordrede mig til ved min hjemkomst atter at overtage bestyrelsen af Hejnsvig sogn, da pastor Tage Jensen var kommet på hospitalet i Kolding på grund af en blodforgiftning.

Altså atter hjemme! Denne gang lagde vi vejen over Tønder, Løgumkloster, Arrild, Toftlund, Gram, Skodborghus og Vejen præstegård.

Sorger og glæder de vandre til hobe . . .

Altså måtte jeg atter begynde vakancetjeneste, og da Tage Jensen, Vorbasse, var kommet sig, blev min anden nabopræst, Madsen i Ansager, i november befordret til Hindborg i Thy.

Vakancen varede lige til fjerde søndag i advent, da blev pastor Anders Jensen,³⁶ nu i Slemminge og Fjelde på Lolland, indsat. Der var stor forskel på vore sociale anskuelser og hele levemåde.

Ved juletid 1890 fik jeg brev om, at min kære mor var blevet syg; det, at mor kunne blive syg, var aldrig faldet os børn ind, og jeg var straks på det rene med, at det var døden, der bankede på porten.

Mennesker, der altid går og skranter og underholder os andre med beretninger om deres sygdomme, bliver sædvanligt ældgamle, men mennesker, der ellers aldrig er syge, dør gerne, når sygdommen kommer.

Dette blev også tilfældet med mor. Hun blev angrebet af en hjerneblødning, hendes hoved var udslidt, og efter tre måneders sygeleje, under hvilket jeg et par gange besøgte hende, døde hun den 18. marts 1891. Jeg var hos hende en halv snes dage på det sidste, men var nødt til at tage hjem, og da jeg sagde hende farvel, udtalte hun de ord: Herrens venner ingen sinde, mødes skal for sidste gang.

I mit hjem ventedes mit første barns fødsel, ham fik mor ikke at se.⁴²

Guds vilje ske!

Fra Midtjylland

Sønder Omme og Hown
Æ mi æjen sown
Grindste å Gren
ku a wal betjen
men Lindeball Å Ringgyw
de æ mier end a ka skrøw.

Således skrev en præst om disse Midtjylland godt gemte, afsides egne med de endnu vidtstrakte heder og tilhørende ensporveje, og kender man lidt til vejlængderne og vejrforholdene herude, så kan man af fuldt hjerte give den gæve præstemand ret, når sagnet lægger ham ovenstående ord i munden. At »skræve over« Sdr. Omme og Hovens tre kvadratmil skal der allerede et par lange ben til, kommer Grindsted og Grene med sine 2 ¼ kvadratmil til, så gælder det om at tage tiden godt i agt, men skal så yderligere Lindeballe og Ringgive overføres, ja, så må man, som præsten i sin fyndige skrivelse til biskoppen gjorde, erklære sig fallit. Grindsted og Grene, som nærmest skulle være genstand for disse skildringer, er allerede mere end store nok i udstrækning. Mere end dobbelt så store som Amager, men rigtignok ikke så befolket og bebygget.

I slutningen af tresserne blev landevejen mellem Varde og Vejle anlagt. Først gennem de skønne dale ved Vejle med deres herlige skove, men derefter i de dengang endnu så mægtige hedeflader, der strakte sig over næsten hele Midtjylland.

Af jernbaner var der jo i hine dage kun en eneste, den østjyske længdebane. Først nogle år senere kom vestbanen,¹ der gav det ældgamle stuedriveri sit dødsstød. Dengang levede Grindsted og Grene og omliggende sogne deres eget stille liv, hvad de tildels endnu gør. En gang om efteråret kørte »Grene sognere« til Vejle med smør og kartofler. »Ud med korn og hjem med penge« hed det dengang. Nu hedder det »Ud med penge og hjem med korn«. Dengang betragtedes købstadens købmænd endnu som bondens venner. Nu er det

anderledes — desværre. For 25 år siden fandtes der i Grene sogn kun et eneste spand heste. De var alle »studemænd«, og mange er det endnu. Men i hine dage måtte studene gå den lange vej »til stads«, men det gik godt, klovene holdt det ud, thi vejen var blød. Det var en indkastet vej, der til visse tider blev »lynget« og »gruset« eller »leret«, hvor disse to sidste materialer var at få. Lyng var og er der endnu allevegne nok af, så på småvejene bruges denne »grundforbedring« endnu, der består deri, at høje lyngtotter lægges på tværs over vejsporret. Mange mænd brugte også i de dage at lade deres stude sko ligesom heste, med en jernplade under hver klov. Nu ved jeg kun en eneste mand, der endnu bruger dette, men han »æ å en grow jen to å dryv mæ æ stud«. Han kører endnu den dag i dag glat væk de 4 mil til Vejle med tre stude for vognen og et mægtigt »læs klyne oveno«.

I de dage, der dog endnu ligger os så nær, fandt der et vældigt fragtslæberi sted på denne vej mellem Vejle og Varde. Grindsted var og er endnu et ældgammelt knudepunkt i Midtjylland. Man tænker sig tungt læssede, stive fragtvogne med et læs på 6 a 7000 pund foruden vognen, slæbe sig hen ad en almindelig blød vej uden makadamisering i forårs- og efterårs brudføre. De fleste vogne havde fire heste for, og dog hændte det hyppigt, at de kørte fast, når to vogne mødtes. Da blev der et spektakel. Først skændtes kuskene dygtigt, men snart kom de til en ret erkendelse af, at dette ikke hjalp. Så spændtes alle otte heste for den ene vogn, svøben over ryggen på de arme rallikker. Hu, hej, og vognen »brækkede« igennem, hvis ellers ikke aksler eller andet »gik til bræk«. Kørte en fragtmand fast om aftenen, så spændte han med stor sindsro hestene fra og søgte ind til den nærmeste gård. Vognen blev stående, hvor den stod. I en mørk aften kunne det just ikke være hyggeligt at tørne på et sligt uhyre af en fragtvogn. Men det gik. Dels færdedes der kun få vogne, og dels kunne man af føret om-trent regne sig til, hvor man kunne køre fast, og dels vidste man ret godt, når Frits Mikkelsen, Jesper Lunter, og hvad de bekendte »slæbekræmmere« hed, var i vente. Post gik der mellem Vejle og Varde, men rigtignok ingen gul diligence, men

Grindsted 1908.

Huset bag hesten er det hus, hvor det første postkontor lå, overfor ligger kroen med rejsestald. (Grindsted lokalhist.arkiv).

store åbne vogne, der gik igennem både nat og dag. Denne forbindelse var af vigtighed og blev benyttet af mange. Ikke sjældent kom posten dengang blæsende op til Grindsted kro med seks — otte bivogne taget på »rullen« under vejs, thi alle bønder var kørepligtige eller stod i »vognmandsrullerne«, som det hed. Denne kørepligt påhviler endnu en del gårde i Grindsted sogn, og flere gamle mænd havde i deres velmagtsdage tilbragt meget af deres tid på landevejen »i ekstratur«.

Kromanden i Grindsted var postmester,² og endnu den dag i dag troner over kroens indgangsdør det røde skilt med »Kgl. poststation«, uagtet der nu her i byen er »regnskabsførende postekspedition« med gul diligence hver dag både fra øst og vest. Vor forvænte tid med sine jernbaner og telegrafer smiler vist af os og vor tilfredshed med den gule diligence, men vi, som havde 4 ¼ mil til Varde og 5 ¼ mil til Vejle, er glade derover, og når Vejle postillon kl. 10½ blæser op ad bygaden, er dagens arbejde til ende.

Disse goder har landevejen medført. Vestbanen har ikke gavnet os, men købstadrejsen er nu langt lettere, skønt Grind-

sted-Grene og hele det vilde Slaugs herred endnu den dag i dag er gemt og halvt glemt af det øvrige land.

Turister generer os ikke. En stor del af folkeejendommeligheden, de mærkelige gamle mundheld »sæjer« er bevarede, og først og fremmest: den ærlige gammeldags flid og slid holder sig endnu parrede med nøjsomhed. »Få har for meget og færre for lidt«. Fra pastoratet her indkom der således i alt kun fire andragender om alderdomsforsørgelse.

Beliggenhed

Når man drager ud af Vejle Vesterport, går rejsen ud i Jyllands jernbanetomme rum. En ganske hyggelig egn, uden alle de ubehageligheder som jernbanerne, trods deres mange fordele, unægtelig medfører. Man kommer ud i diligencernes og dagvognenes land. Om for- og eftermiddagen behøver man ikke at gå ret langt ud ad Vestergade i Vejle, før man møder en af de store lukkede charabancer med smørspande, kalveskind, sæbebøtter og alle slags varer ovenpå, en mængde mennesker stuvet sammen indeni, og en malet angivelse af vognens rejserute på siden: Vejle-Uhe, Vejle-Tarm, Vejle-Herning, Vejle-Billund osv. står der malet på disse herlige rejsevogne, med hvilke man endnu kan opleve noget af fortidens rejseromantik med kroerne, bedestederne og de små uheld og eventyr. Til bestemte tider hver dag ruller den kgl. post med rød postillon op til Herning endog med konduktør, ud ad Varde og Herning landeveje. Det er Grindsteddiligencen, vi skulle med denne gang, eller måske hellere med en af dagvognene; der træffer man lettere gemytlige og snaksomme mennesker, thi diligencen er for fin for den »sølle egn«, og som oftest er derfor kusken eneste passager. Alt som vi kommer længere mod vest, skifter landskabet karakter. Skovene forsvinder, og når vognen holder på den lille Vandel bakke, tre gode mil fra Vejle, så ser vi foran os et landskab, fladt som et strygejern. Her er vandskellet mellem Øst- og Vestjylland, her har den vældige Randbøl hede strakt sig. Nu er der kun lidt tilbage af denne øde strækning, der i sagnet er så bekendt. En fjerdingvej vest

for Vandel knejser en stolt milepæl. På dens østre side står der med røde bogstaver: »Vejle amt«, og på den vestre side: »Ribe amt«. Vi er nu i det fattige vidtstrakte Ribe amt. Lad os se os om, det lønner sig umagen. Øst- og Vestjyllands kultur og natur mødes. Mod sydvest og sydøst ses to store plantede nåleskove »Frederikshåb« og »Frederiksminde«. Det er statsskove, underlagt Gjødding skovdistrikt. Disse plantager er oprindelig påbegyndte af de tyske kolonister »kartoffeltyskerne«. Nu er det tyske præg og sprog borte. Kolonisterne, der holdt sig for sig selv, er nu blandede med den øvrige befolkning. Kun et par enkelte familier, som slægten Oehlenschläger, bærer endnu det gamle navn. Denne slægt tæller ikke så få medlemmer i Slaugs herred.

Mod nordvest danner Lindeballe bøgeskov en ramme om de brune heder, der som et bælte omgiver Billund. Mod sydvest langt ude i horisonten troner Vorbasse kirke, og nærmere ved os landsbyen Plovslund.

Vi er i Grene sogn. Navnet Grene har uden tvivl sin oprindelse af de to små åer, der løber igennem og forener sig inde i sognet. Herom mere senere. Vi kommer til Billund gamle by. Der ligger seks velholdte gårde, beboede af velhavende bønder. Foran husene ligger haver med mange bistader, og ud for den største gård er en granplantage, der endnu er i sin barndom. I Billund ligger også Grene sogns stolthed: den nye smukke skolebygning.³ Kulturen kommer fra øst. De vestre skoler er, som vi vil få at se, ikke nær så fine. Mod nord og syd for Billund ligger ude i heden flere små udflyttesteder. Det er unge folk, der har købt et stykke hede fra en af de gamle gårde og nu »brækker op«. Plovslund, Grene sogns sydligste by, har også flere store gårde og en vældig mose, hvorfra der årligt køres en masse læs »klyne« til Vejle, Randbøldal- og Haraldskjær fabrikker.

Ved Billund kro, der ligger vestligt i byen, svinger landevejen et kort stykke mod nord, men den vil vi ikke følge, men derimod dreje ned ad en bivej mod sydvest. Gennem byen Ankelbo, hvor der ligger et missionshus, fører vejen, der hele året er i en skrækkelig forfatning, gennem et stykke lynghede

til landsbyen Grene. En lille torp på tre gårde og et par huse, men iøvrigt smukt beliggende. Lige syd for Grene løber den lille venlige Grene å, der snor sig gennem et engdrag på den ene side og et vildt øde hedestrøg på den anden. Denne å danner skellet mellem Grene og Hejnsvig sogne. Et par skrækelige broer fører os over i det omtalte hedestrøg, der under forskellige navne strækker sig over fire mil i øst og vest. Så vild en hedeørken skal man lede længe efter. Går man inde i disse bakker og dale, er det, som var det mange mil borte fra mennesker. Ørkenen kaldes her, uanset den ligger i Hejnsvig sogn »Grene Sande«, thi her er flyvesand, der i stormen sætter ind over Grenes og Krogs magre agre. Tit står der her et alvorligt »sandknog«. Når sneen begynder at tømme, og stormen rejser sig, bliver den hvide flade helt grånet. Vandrer man under sådanne forhold på dette strøg, da kommer man ikke til at se skøn ud. Sandet pisker en i ansigtet, og sne og regn blander sig dermed, så øjne og øren bliver fulde af fugtigt sand, så det første man har at gøre, når man kommer i hus, er at foretage en grundig renselsesfest.

Hedebakker havde tidligere næsten helt og holdent bestået af »knygsand«, som vi her kalder flyvesandet, og ikke så få gamle mænd herude har som unge karle og mænd været med til at dæmpe sandflugten. Dette skete ved, at der efter sandflugtkommissionens ordre og anvisning blev skåret lyngtørv en halv eller en hel mil derfra i Plovslund eller andre heder. Disse tørv blev, friske som de var, på ubeslagne studevogne befordrede hen til bakkerne ad de dengang såre usle veje, og så lagt ovenpå sandklitterne. Det har hjulpet meget.

Ved Grene by lå den gamle kirke, omgivet af den fredlyste kirkegård, der, kranset af et højt kampestensdige og lunet af popler og graner, ligger som en lille oase ud mod de mørke bakker. Den gamle Grene kirke blev nedrevet i sommeren 1891, og halvanden fjerdingvej nordfor er der nu opført et større og smukkere gudshus, som blev indviet den fjerde søndag i advent 1891.

Den forsvundne Grene kirke var sikkert en af de mindste og tarveligste kirker i Danmark. Men der går stedsagn om

den. Det hedder sig således, at Grene kirke oprindelig blev opført i Randbøl sogn til brug for de tyske kolonister dersteds, men det kan næppe passe, thi kirken måtte efter alt at dømmes være langt ældre.⁴ Dog har der sikkert i sin tid stået en kirke ved Frederikshøb plantage. Således fortæller sagnet, at det blev bestemt, at Almstok kirke skulle flyttes til Grene, og dette iværksattes. Mændene fra Grene sogn, — der har næppe været ret mange i de tider, — tog fat og slæbte om vinteren på slædeføret alle sten og andre materialer hen til Grene. Træet fik lov at drive ned med åen, der efter sagnet i hine tider løb langt mere mod syd, men af flyvesandet er presset længere mod nord. Stenene til kirken førtes over land, men da de to største grundstenskvadre på en sluffe blev ført hen over den frosne Grene sø, brast isen, og sluffe og sten sank. Således melder sagnet, hvor meget der er sandt deraf, kan jo ikke udredes; men den dag i dag ligger to store kampesten i Grene sø øst for den gamle kirkeplads.

Så går vejen videre mod vest. Agrene er fattige; men pludselig står vi foran en gård, der ser såre anseelig ud i disse omgivelser.

»Søndergård« ligger omgivet af velholdte agre og store, overrislede engdrag.⁵ En smuk lille have omgiver gården, og mod syd ude i bakkerne ser vi et stolt arbejde. Der står en hel lille skov. Nogle træer er henvend tredive år gamle, og så går deres alder nedefter, thi Kristen Søndergård⁶ har i mange år, alt længe før Hedeselskabets tid, pløjet i de nøgne fattige banker, og Gud har lagt sin rige velsignelse i hans gerning. Mod nord ligger en plantage med festplads og talerstol. Mod syd i Hejnsvig sogn vil der engang ved denne ene stærke mands initiativ ude i de usle hedebakker komme til at knejse en prægtig skov.

Træd kun indenfor i »Søndergård« og et hjertelig »velkommen« vil modtage dig. Husbonden, en imponerende skikkelse, ikke høj, men ualmindelig svær og bredfalden, står for dig. Han ligner mest en skikkelse fra sagatiden. En af de mægtige odelsbønder på Island og i Norge, og havde han levet i sin tid,

da havde han visselig været velskreven fører mod Hakon Jarl, Oberst Sinclair eller slige herrer.

Rundt om gården ligger store herlige engdrag, på hvilke der avles 150 á 200 læs fortrinligt hø. De små »lapper«, hvori engene er delte, er nøjagtig lige store. En rask sletkarl kan slå 2 »skar« i bredden på hver enkelt af dem. Imellem »lapperne« er der store og små vandfurer, der til bestemte tider om året stemmes op ved et stigbord og vandet ledes da ud over engene. Her er travlt om foråret og sommeren og ligeså om efteråret, thi vesteregnsens overrislingsenge kræver megen pasning og megen oprydning af grøfter og furer.

Grindsted og Grene å nærmer sig hinanden. Medens Grene å vander »Søndergårds« enge, frugtbar gør Grindsted å en halv fjerdingvej nord for engene omkring Krogs gamle by. Engene holder os oppe herude, og åerne er hedens velsignelse. Langs åløbene blev i sin tid de gamle gårde og byer byggede, og vejene lagdes så ved siden af byerne. Det nærmeste land opdyrkedes, medens resten, de såkaldte udmarker, lå og til dels endnu ligger i fællesskab. Således vil vi nu i Jylland finde de største hedestrækninger mellem åløbene. Men denne hede får ikke lov til at ligge i fred. Lad os forlade den gamle Krogs by og vandre ud i heden. Det er ikke den dybe stille hede, hvor intet liv rører sig. I Krogs hede fører kulturen en ihærdig kamp mod naturen.

Her kunne vi i mosetuerne endnu se hjulploven forspændt med fire stude ase sig frem for at gøre disse hidtil skødesløst og ødselt behandlede arealer brugbare. Lidt længere borte trækker den store fåreflok med klokkefåret i spidsen af sted, og rundt omkring er flittige mænd og kvinder travlt beskæftigede med plov og spade. Her er lav bund. Heden er god, og lad os se os om. Her stod for 30 år siden ikke en menneskelig bolig. Kun et enkelt »fårehus« opført af pinde med lyngtag. Nu står det ene lille hus ved siden af det andet, små og tarvelige, men omkring hvert er der en god opdyrket plet. Der avles havre, kartofler og rug. Det er unge folk, alle beboerne. Kun en eneste gammel mand findes herude i Krogs hedehuse.

Ungdoms- og manddomskræfter er også nødvendige herude i heden. Men med tålmod, nøjsomhed og strengt arbejde kan man også opnå resultater. Lad os følges ad til Knud.⁷ Han må vel kaldes Krog hedes stevmand. Skulle nogen vel tro, at den prægtige gård med høje graner omkring, fire længer, paptag og veldyrkede agre kun er henved 30 år gammel. Og dog er det således. Så længe er det siden, at de nu gamle aftægtsfolk Jens og Sørine, flyttede derud og fæstede bo i den sorte hede. »Det var retten streng«, siger gamle Jens, »a håd åller pæng æ nat øver. Når a kom hjem o håd fåt pæng for vejarbej, så støj folk hjem o kravet mæ, men så ku a jo endda sow rolle den nat«.

Ja, sådan gik det. Det var en kamp for tilværelsen. Der måtte »offenseres« på alle måder. Men der har også hvilet velsignelse over arbejdet. Nu står der henved tyve kreaturer på stalden.

Derhenne bor Lars, og der Ejler.⁸ Husene ligner hverandre, og går vi ind til dem, da bliver vi venligt modtagne, og så vil vi få at vide, at alle beboerne er unge folk fra Krogs gamle by. Deres ejendomme er skilte ud fra fødegårdene, og så er de unge dragne derud, medens de gamle forældre er blevne ved hovedparcellen. Således bærer man sig ad herude, og er det ikke den rette måde at gøre sig heden underdanig? Blev dette mere skik, så tror jeg ikke, så mange unge arbejdsløse drog til Amerika.

Lad os se ind til de to, der bor hist henne. Det er Ejler og Ellen.⁹ De er nu tredive år. Det er ikke børn, sagde forloverne, da de blev sammenskrevet.

Ellen kom som ganske ung pige til præstegården. Hendes forældre var yderst fattige. Da hun endelig kunne tjene som »stærk pige«, kom hun til Ejlers forældre. De hører til de første familier her på egnen. Der i gården tjente Ellen i elleve år, og i de ni var hun forlovet med Ejler. Han tjente først sin fader, og da denne kom på aftægt, blev de begge ved at tjene hos den ældre broder, som da overtog fødegården. Så blev et stort stykke hede skilt ud. Det var Ejlers arvepart. Og broderen gjorde hvert år et stykke arbejde derude med hest og plov.

Det var en del af Ejlers årsløn. Ellen spandt om vinteren ulden af de får, hun fik fødet hos sin husbond, og hvad hun ikke selv kunne overkomme, besørgede hendes gamle moder. Ejler er meget småkræng (fingernem), og når han havde tid om vinteren, stod han hos sit søskendebarn og nabo, Mads, og dannede ved dennes høvlebænk så et og andet stykke bohave.

Således tjente disse to i elleve år i samme hus. Først da drog de velforsynede med klæder, det nødvendige bohave, to stude, tre køer, får og grise ud i det kønne lille hedehus, og dette var en udmærket begyndelse. Således havde mange begyndt, og der er fremgang at se.

For et par år siden blev der bygget en ny skole i Krog hede og en i Hinum.¹⁰ Læreren bor ensomt derude, men om en snes år eller så, er heden nok forsvunden. Alle nybyggere er også plantere, så der vil nok med tiden vokse store nåleskove frem.

Så vil vi atter gå mod syd, og her møder vi først de to store Silkeborggårde, om hvilket sagnet beretter, at der engang har været en herregård, der beboedes af en fru Helle eller Hylleborg. Hvor meget der er sandt deraf, er jo ikke let at sige, men navnet Hylleborg beholdes stadig i den derboende slægt.¹¹

I begge disse gårde ses der ikke så få tegn på gammel velstand. Gamle egetræsmøbler, træstole, messingfade, sølvbægre og gamle andagtsbøger. Alt tyder hen på, at disse gårde har været i større folks besiddelse og er gået fra ejer til ejer med ind- og udbo.

Silkeborggårde har et vældigt areal, mod nord strækker heden sig henved en halv mil.

Det er ved middagstid, når vi passerer forbi, og den med forholdene ukendte vil forbavses over at se en lang tynd granstamme med en hvid klud på toppen stå oprejst mod gårdens vestre væg. Konen, som er ene hjemme, »har sat vinken« op, som det hedder, for at kalde de folk, som er ude i marken, hjem til »unnen«. En sådan vinke vil man se ved enhver gård herude. Her vil ingen madklokke kunne lyde langt nok ud. Ur havde kun meget få, og solen er ikke altid fremme. Man kan tænke sig, med hvilken vældig appetit folkene må sætte sig til

Præstegården havde oprindeligt et tilliggende på omkring 1000 td. land, men ved en stor udstykning blev der oprettet fire nye brug på jorden. Billedet viser en af disse gårde, nemlig Kr. Dørfflers gård på heden lidt nord for Grindsted. Foto ca. 1892. (Grindsted lokalhist.arkiv).

middagsbordet og bagefter lægge sig til at sove til middag. Først havde de i den tidligste morgentime gået henved en halv mil til arbejdsstedet, så arbejdet fire-fem timer for så at spadsere samme tur hjem.

Silkeborggårdene er Grenes vestlige steder nord for åen. Lidt syd for denne, hvor Grene og Grindsted åer løber sammen ligger det smukkeste sted i hele Grene sogn — Løvlund mølle.

Syd for denne mølledal breder atter sig den store øde hestrækning, vi før nævnte ved Grene by. Her bærer den navnet »Gråhede« eller »Heltbjerg«, hvilket vel egentlig betyder »Helvedesbjergene«. Løvlund er en meget gammel by og dets navn ligeså. Muligvis har navnet været »Lovlund«, thi her på dette sted boede for halvtredie hundrede år siden og lige til midten af forrige århundrede »Heritsfogederne udi Slaugs herred«. I den gamle Grene kirkes skib lå to store stene med indhuggede billeder og indskrift over en »Heritsfoged udi

Loflund« og hans hustru, der havde haft to mænd. Disse tvende brave folk skænkede også til Grene kirke kalken og disken, der endnu værer deres navne.

For tre år siden fandt Eskild Madsen i Løvlund, da han harvede, et gammelt signet af en art messingtal, der bar indskriften »Slavs Herit Sigil 1612«. Sigillet forestiller en arm, der fører et bredt draget sværd. Dette gamle stykke havde grebet fat om en af harvens tænder, og findes nu i Eskil Madsens eje.¹² Tingstedet var dengang på den nærliggende Gråhede, der egentlig er højslette, hvor der nu ligger et par hedegårde.¹³

Her samledes altså de brave Slavs herreds mænd på tinge og afgjorde deres tvistigheder, og disse har sikkert været mange. Grænsestridigheder angående de store fåreflokkes drift i de store heder har sikkert spillet en stor rolle. Dog er der visselig også forefaldet stridigheder af en værre og alvorligere karakter. Således berettes der om en præst, Hr. Oluf Simonsen, kort efter reformationen, der »gerådede udi uskel med en studepranger på Vorbasse marked og derefter passede hannem op ved Rishøj bro, og slog hannem, så han døde deraf«. Dette er et stedsagn, der står omtalt i en gammel »liber daticus«, der nylig er indleveret til provins-arkivet i Viborg.

Sagnet beretter endvidere om samme Oluf Simonsen, at han blev forvist til Vorbasse, hvor han »levede i slig armod, at hans kvinde måtte køre ploven, mens han selv gik og tiggede føde«. Meningen er vel den, at de Vorbasse mænd, hvor rå og vilde, de dengang var og til dels er endnu, dog ikke har syntes om slig en præst og derfor ikke godvilligt har villet yde ham, hvad han skulle have, hvorfor han så måtte gå fra hus til hus og tigge.

Med Løvlund og Gråhede er vi ude af Grene sogne og vandrer så ind i

Grindsted sogn

Straks, når vi ad landevejen fra øst er kommet over Grene sogneskel, møder vi en gård af den gode gammeldags slags.

Indtil for et par år siden var kun »salset« (stuehuset) grundmuret. De tre udlænger var klinede af ler og stolper.

Ved novembertid, da efter ufravigelig tradition vinteren begynder herude, lagde manden en hel vold af store »sai« (lyngtørv) op mod væggene på »æ kjørres« (staldlængen). De luede. Om foråret kom de så af igen. Ligeledes blev husene, når jævndøgnstormene begyndte at feje ind over fladerne, støttede med »husholdere« dvs. stænger, der er stillede på skrå op mod væggene på de klinede huse for at støtte dem, at de ikke skulle blæse omkuld. Disse husholdere, som tidligere brugtes overalt, forsvinder nu mere og mere, da de grundmurede bygninger trænger frem, og de gamle klinede vægge forsvinder.

Hinum, Grindsted sogns østligste by, er en god by. Ager, eng og hede er gode. Den her omtalte gård bærer i folkemunde det ejendommelige navn »Trodsborg«. Et navn, der just ikke tyder på et særligt venligt forhold til naboerne i Grene. Sagnet fortæller, at gården blev bygget op »snært« ind på Grene sogneskel, fordi der havde været proces om skellet mellem Grindsted og Grene »sognere«, nærmest i anledning af færenes løsgang i de store heder. Da Grindstederne vandt processen, blev »Trodsborg« opført som et sejrstejn.

Ude i Hinum nordhede rejser sig, ligesom i Krogs hede hus ved hus. Det er parcelsteder fra Hinnums gamle gårde og især fra en af disse, hvis ejer i adskillige år således har solgt, købt, skilt fra og lagt sammen, at han var blevet en skræk for herredskontoret og præstens tiendeliste.

Nordheden begrænses mod nord af Hjortlund bakker, der ligger i Sdr. Ommes østre sogn. Fra disse bakker er der den skønneste udsigt, ikke over skov og sø, men over den »frygtløse« vilde natur. En aften i august eller juli, når solen synker, og lyngen står i blomster, at stå heroppe er noget af det mest opløftende jeg har set. Her kunne Steen Blicher stå som præsten i sit tempel. Her har Thyregod drevet med sin fåreflok. Her »kårede naturen ham til vesteregnens skjald«: »Læser, kom om føje år, heden som en kornmark står«.¹⁴

Hjortlund bakker mod nord og Helbjergene mod syd in-

Mergelbanen fra Stilbjerg til Grindsted, åbnet 1886. Lokomotivet kunne trække en 10-12 vogne mergel. Lokomotivføreren var Carl Simonsen. Foto fra århundredskiftet. (Grindsted lokalhist.arkiv).

drammer »Grindsteddalen«. Herude gennem den brune lyng-hede arbejder sig, prustende og stønnende frem, kulturen og det forbedrede landbrugs pioner, Grindsted mergelbane.¹⁵ Det lille lokomotiv slæber sommeren igennem sine 15 tipvogne frem og tilbage fra de store mergelgruber i Stilbjerg, Ringgive sogn, og helt ud til Ølgod sogneskel. I en strækning af tre gode mil fører denne lille bane lyngens fjende, den fede lermergel, hen over de hidtil ubrugte arealer hvor nu ved hjælp af mergel og engvanding samt plantning en ny hedesaga er begyndt. Det er Hedeselskabet og de flittige beboere, der har sat dette nyt-tige foretagende i gang, der alt har frembragt en betydelig forandring i Grindsted sogns agres udseende. Først ved denne banes hjælp kom kløversæden rigtig frem herude. Før havde de kun det græs, der kom af sig selv, og mange venter endnu på mergelen, men hvor den har gået sin erobringssang over agrene, der ses alt nu frodige kløvermarker, der slås og hjælper svært på kreaturerne. Hinum hede er for god til plantage. Der ses kun de små plantager, der »lyr« husene. Men i denne jordbund står både byggen og havren stolt.

Midt imellem de små nette nybyggerhuse findes dog også usle boliger. Derhøne, hvor Simmelbæk snor sig gennem ørkenen, ligger et veritabelt »saihus«. Et hus bygget af lyngtørv, der er lagt oven på husets træskelet. Det hele ligner et stort fårehus. Og dog bor der mennesker. Fattige, men flittige folk. Lidt længere hene, ude i den vildeste hede, uden vej og sti, står den usleste bolig, jeg nogensinde har set. Hytten er klinet af ler og siv. Taget er lyng, gulvet ler, og menneskene, der herinde søger et dårligt ly mod vind og vejr, ja de er ligefrem en levning fra en svunden tid. I liv og tankesæt ligner de mest skikkelser fra Thyregods ældste fortællinger. L. og K. parrer godt, siger folk. Han er en »slimp«, og hun er en »trat«.¹⁶

I nærheden af mergelbanen ligger endnu et lille hus med en pot ovn ved. Her bor Grindsted sogns sidste dyrker af det ældgamle jyske pottemageri.¹⁷ Der er ligesom en skæbnens ironi, at mergelbanen er kommet til at gå netop forbi dette hus, thi mergelen og det forbedrede landbrug er det netop, der dræber denne egn gamle hjemlige næringsveje, og imellem disse indtog pottemageriet i Grindsted, Husager og de vestlige sogne en fremragende plads. »Konen gjorde potter, og manden rejste i landet med dem«, hed det dengang. Da førte hedeboerne og i det hele vestjyderne et meget omflakkende liv, med potter, med »limer«, med kartoffelmel og ost rejste de vinteren igennem hele Danmark over, »op« i Slesvig eller »dansk Holsten« og »ned« i Vendsyssel. Nu bliver de hjemme, og landbrugets opsving kræver det også. Nu er en pottemand en sjælden fugl. Studedriveriet, svinehandelen og endelig det i sin tid så berømte lesmederi i Husager og Hodde sogne, er nu næsten aflagte. De gamle »jydepotter« vil om få år være en saga blot, eller også i småbitte eksemplarer som nipsgenstande pryde etagerer i byerne som minde om en svunden tid.

Og nu ser vi alt kirkebyen Grindsted. Medens landevejen nord for åen går gennem Hinum by og hede, løber sognevejen syd for samme forbi de store gårde Plagborg og Udtoft, men som samlingspunkt for hele sognet toner nu Grindsted kirke frem. Lille og kullet står den på en lav høj, omgivet, som det sig hør og bør, af præstegård og skole. Det er en ældgam-

mel kirke, hvorom intet mærkeligt er at sige. Alt er tarveligt. Men rundt om kirken ligger, foruden præstegård, distriktslægebolig, jordemoderhus, apotek, mølle, mejeri og købmandshuse. Thi Grindsted er et gammelt knudepunkt i Midtjylland, »hovedsted« for de omliggende sogne. Her er nu regnskabsførende postekspedition med gul diligence og kongeligt befordringskontor. Denne postbefordring er dog, som nævnt, ikke gammel. Endnu i mands minde var kromanden foruden denne stilling også brevsamler og degn. Han drev tillige kornhandel og brugte ikke sjældent kirkeloftet til kornmagasin.

Grindsted er en stille by, og dog er der i de sidste par år sket store forandringer, vist ikke altid heldige. Mejeriet tager en god del af den gode solide mælkemad bort fra hjemmene, og et farveri og uldspinderi søger at ødelægge husfliden. Men vestjyden er sejg, og uldarbejdet lægges næppe så snart af.

Grindsted Sønderhede

Lige ved indgangen til Grindsted by drejer en »indkastet« vej mod syd og fører over »Grindsted bro«. Den bro over hvilken efter nogle gengivelser af kæmpevisen, Valdemar Sejr red til sin dronning Dagmars dødsleje. Videre mod syd ud i Grindsted Sønderhede, og her møder vi atter et fremtidsland, hvor »ørkenens luftsyn bor«.

Langs med åen ved engdragene ligger de store gårde i Sønderby, Horsbøl og Morsbøl. Men til disse gårde hører eller hørte store hedearealer, der strækker sig mod vest og syd til Ansager sogneskel og mod øst til Hejnsvig. Dette store areal kaldes under eet »Sønderheden«. Her er mad for mange munde og plads til mange tusinde træer, og her bor måske de flittigste og mest foretagsomme nybyggere. Husmænd er de allesammen. Hartkornet er meget ringe, og skatterne trykker ikke, men jorden er særdeles god, og her kan i gode åringer ses syv, otte ja flere stakke ved gårdene. Her bor husmænd, der har tre — ja — fire heste og tyve kreaturer foruden får og svin. De fleste har begyndt på den nøgne hede. Derhenne bor en mand,¹⁸ der for et par og tyve år siden på kredit købte 300

tdr. land hede. Prisen var vist to kr. pr. tønne land. Han var 21 år dengang, og han og hans kone ejede fire hænder, en seng, en kiste, en ko og 75 daler. Med disse ejendele oprejste de et hus af granstammer og lyngtag og sad i dette den første sommer. Så brændte de stenene selv, hentede træet langt borte ved naboens hjælp, og så gik arbejdet for sig. Først pløjede manden med sine køer, tjente lidt om vinteren ved jagt, især odderfangst, hvori hans fader var og er endnu en stor mester. Og så om vinteren fik konen rokken i gang og manden karterne. Ja, den her omtalte mand har endog selv spundet mange lispund uld og bundet mange dusin vanter og »hoser«. Hans gamle moder, der endnu lever, lærte alle sine børn og træde rokken og håndtere »bindepindene«. Så blev der stillet et lille hus op. Først da det andet barn var født til verden, drog manden i kongens tjeneste, men da kunne konen allerede få føden ud af jorden. Således havde disse to arbejdet i mange år. Op klokken tre om morgenen for at køre mergel og forrette de mangfoldige arbejder, der forefalder i et bondehus. År for år kom der flere fag til huset. Først jorden, så kreaturerne, så husene og til sidst klæderne, mente dette par folk. De har krøbet før de gik. Syv børn er voksede op i hjemmet, men nu er der også seksten køer, foruden fire heste, og det øvrige i forhold hertil. Først for to år siden kørte manden til marked og købte en ny fjedervogn. Nu ville han ikke længere age til kirke i arbejdsvognen. Nu mangler kun en ny »sals«, men det kommer vel. Og skulle man ikke tro, at sådanne folk var blevet arbejdstrætte. Jo — fristelsen hertil lå nær, men disse folk havde undgået den. »Et jævnt og muntert virksomt liv på jord«, det leVede de, og hertil havde de »øje for alt skønt og godt hernede«. Vanskeligt skal man finde en mere sympatisk person end denne mand. Hans hånd og hjerte er lige åbne, og han følger med såvel på det åndelige som på det timelige område. I strenge vintre, da skolevejen var besværlig, læste han selv med sine børn og gjorde det godt. Denne mand står for mig som en af »hedens helte«.

Og nu hans nabo, lad os gå ind til ham. Om ham kan det samme siges. Ja, hvem skulle tro, at den sorte lynghede endog

ejer en skovridergård.¹⁹ Således ser det ud, når vi går mod vest fra den gård, vi sidst kiggede ind i. Her bor sognets største plantør. Han er 68 år gammel, men endnu stærk som en bjørn og bevæger sig så let som en ung mand. Har den forrige mand lagt vægten på jorden, så har denne hyldet det jyske ordsprog. »Hvor ploven ej kan gå, og leen ej kan slå, der bør et træ at stå.«

Og der står mange træer. Bjergfyr, rødgran, ædelgran, birke og andre løvtræer. Denne ene mand har i små og tarvelige kår beplantet henimod 70 tønder land og med egne hænder inddiget hele arealet. Tjenestefolk har han aldrig haft. Han selv og kone og børn har ene gjort arbejdet. Også marken er opdreven fra den sorte lynghede. Man kan med lethed sige, at denne mand har ofret meget for at give sine naboer og sognefolk et godt eksempel. Først i de senere år er nemlig træplantningen herude gået frem, men denne mand og den tidligere omtalte i Grene sogn har været de første.

Anders Kristian Andersen begyndte at plante, førend Hedeselskabet bragte de nu gældende store lempelser ind for folk, som ville gøre hederne til skove. Han avlede frøene selv af kogler og udpriklede dem. »Det har tæret på hans livsnerver«, siger naboerne. Men også denne mand har ligesom den forrige altid åbent hjerte og åben hånd, samt øje for alt skønt og godt. Dette, har jeg bemærket, er herude mest tilfældet med folk, der har begyndt med intet og havde sat sig et mål. Ikke det at blive rige, men det at virke for land og efterslægt. Om ingen af disse to mænd gælder det, der ellers siges om vestjyden, at »han kan sidde på en sten og samle penge«. Det har ingen af dem gjort, men deres jævne gode udkomme har de haft. De har »arbejdet sig træt, spist sig mæt og sovet sig let«, samt »hvilet sig ved Fadervor at bede«. Kom, og se disse mænd og deres livsgerning. Tal med dem derom, og du skal se, at der bor styrke i det danske folk rundt om i syd og nord, øst og vest i den store vide lynghede, og midt i denne en prægtig lille lund af frodige træer. Det er »den frygtløse vilde natur«, der mødes med Herrens ord: »I dit ansigts sved skal du æde dit brød«, grebet med glæde i troende menneskehjer-

ter, for hvem arbejdet er blevet livets velsignelse. Ja, således arbejder Sønderhedens folk. Deres livssaga skal engang fortælles, når Steen Blichers hedesaga er ude, men der er langt tilbage. Hvorfor opsluger Amerikas prærier så store skarer af vort folks ungdom? Her er arbejde og brød nok, måske for meget af det første og for lidt og for tarveligt af det sidste for vor tids blodfattige ungdom.

Grindsted på pastor Sommers tid

Grindstedegnen var ved indgangen til 1800-årene en fattig egn, hvis man vurderer ud fra jordens bonitet. De udstrakte hede-flader og sandflugtsarealer dominerede landskabet og kun få har tænkt på, at også dette landskabspræg var et resultat af menneskers aktivitet og ikke kun et lune fra naturens side.

Landboreformerne omkring år 1800 — udskiftning og ud-flytning — satte en udvikling i gang, der i løbet af det næste århundrede afgørende skulle ændre landbrugslandet Danmark.

På Grindstedegnen begyndte udviklingen midt i århundredet. Den spæde begyndelse kan datosættes til 1. juli 1842, da Grindsted ved kongelig resolution blev sæde for et distriktlægeembede og et apotek.

Ifølge overleveringen skulle Sdr. Omme have været sæde for de to sundhedsautoriteter. Det fortælles således, at da den nyudnævnte distriktlæge, den 30-årige reservekirurg i søværnet, Jens Peter Hansen, søn af en brændevinsbrænder i København, i efteråret 1842 ankom til Sdr. Omme, satte han sig straks i bevægelse for at få en embedsbolig. Men ingen ville sælge jord til byggegrund, da beboerne mente, at både doktor og apoteker hurtigt ville falde sognet til byrde. På flere måder lagde Ommebeboerne lægen alle tænkelige hindringer i vejen. Bl. a. nægtede kromanden, der var den eneste i byen, der havde heste, at køre for ham. Lægen søgte så om at måtte tage bopæl i Grindsted, og det blev bevilget både for hans og apotekerens vedkommende.

Distriktlæge Jens P. Hansen fik en bedre modtagelse i Grindsted, og i april 1843 blev han gift med den københavnske malermesterdatter Sara Hultmann.

De to indfødte københavnere levede lykkeligt herude på heden, indtil han i 1849 blev forflyttet til Hjørring.

Apotekeren, der altså også skulle have boet i Sdr. Omme, hed Adolph Ottesen. Han blev i Grindsted til sin død i 1872. Han var lidt af en pioner for den kommende Grindsted by. Han indskrænkede sig ikke til at handle med medicinalvarer,

hvad han hverken har kunnet leve eller dø af, for det første år havde han ikke i gennemsnit to recepter at ekspedere — om ugen! Han tog i stedet livligt fat på andre aktiviteter.

En efterfølger til ham, apoteker Levin Hansen, har fortalt om dette: »I den vestligste gård i Grindsted indrettede Ottesen apoteket i en lille lav stue. Bag denne var et kammer til kontor og soveværelse for apotekeren. Medicinalvæsenet kunne ikke føde ham — det første år ekspederedes 70 recepter. Han fik så bevilling på høker- og brændevinshandel. Kolonialhandelen foregik, selv efter han havde opført nyt apotek i 1850-erne, i samme lokale, hvor medikamenter tilberedtes og uddeltes, huder og skind købtes, bjerge af uld modtoges. Da kontante penge var sjældne, fik apotekeren herigennem sit tilgodehavende hos bønderne. Ottesen havde ry på sig for sin dygtighed, samvittighedsfuldhed og sine gode varer«.

Han var således meget afholdt af befolkningen, og han forsøgte også at samle landboerne til møder, hvor han selv holdt foredrag om gødningsstoffer, landbrugsøkonomi med mere.

Men udover etableringen af disse institutioner, gik udviklingen endnu langsomt. I 1840 boede der 554 indbyggere i Grindsted, og dette tal var i 1870 kun vokset til 684. Trafikmulighederne var blevet forbedret ved at Vejle-Varde landevejen var blevet anlagt gennem Grindsted i 1864, men det havde endnu ikke haft den store betydning.

Først omkring 1870 begyndte der at ske noget. Da fik man ved Hedeselskabets hjælp overrislingsanlægene ved åerne i gang, og dette var en stor hjælp for landbrugets udvikling. Denne udvikling tog rigtig fart, da merglingen blev sat i system. Mergelbanen fra Stilbjerg i Ringgive sogn gennem Grene og Grindsted sogne ændrede forholdene for landbruget og hedeopdyrkningen afgørende.

Af største betydning blev arbejdet med hedeopdyrkning og plantning, som Hedeselskabet med Enrico Dalgas i spidsen påbegyndte. Ved stor personlig indsats og for pengemidler, der blev skaffet til veje fra kredse, der støttede opgaven, blev der plantet, lavet kanalanlæg i ådalene, opdyrket, merglet og afvandet. Denne indsats skaffede i tidens løb levebrød til mange

og hjalp til at fastholde de unge på egnen. Det er ikke tilfældigt, at pastor Sommer netop imponeres af og fremhæver he-deopdyrkerne på egnen. Mange af disse har deres navne indskrevet i mindeparken Kongenshus og er omtalt i »Hedens opdyrkning i Danmark«, der blev udgivet i 1953, da mindeparken blev oprettet.

Det bebyggede Grindsted på Sommers tid var ikke stort. Mod øst lå et par huse mellem landet og »byen«, små og beskedne som også husene i byen var det. Inde i byen lå skolen med en enkelt skolestue og med en have til læreren mellem landevejen og kirkegårdsdiget. Fra den lille skolegård førte en låge ind til kirkegården, og herfra en sti til kirkeklokken, der var anbragt i en klokkestabel øst for kirken ved diget.

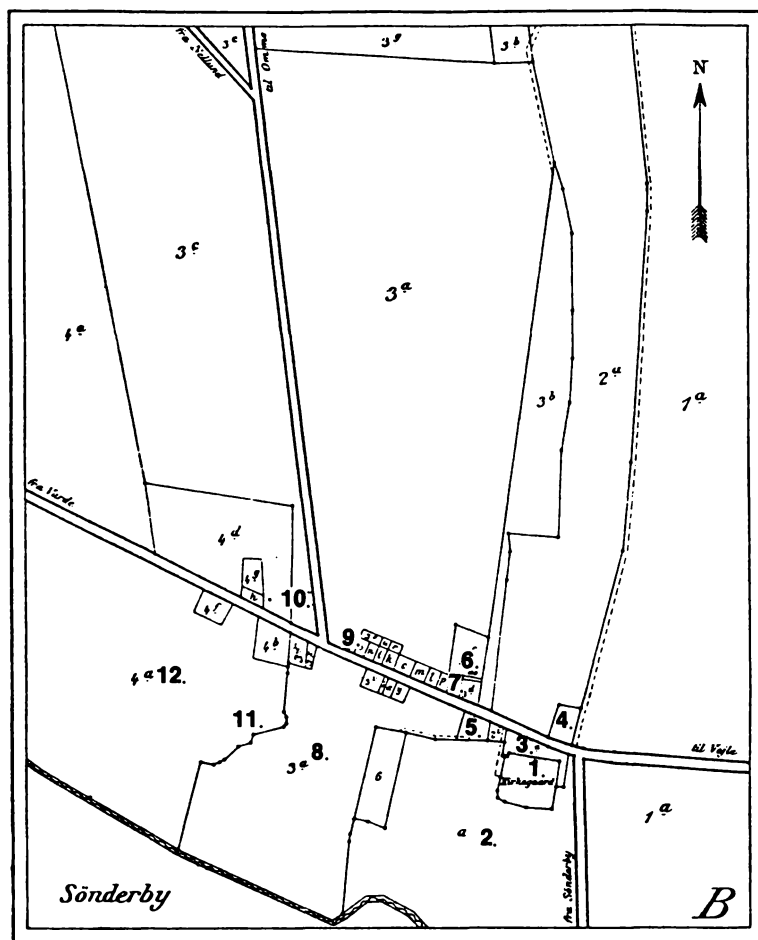
Den lille, tårnløse kirke skal omtales senere; sydvest for den lå præstegården, der som omtalt brændte i Sommers embeds-tid. Den var trelænget, men længerne var dog ikke bygget sammen.

Et stykke vestfor lå distriktlægeboligen, opført i 1842, nu Grindsteds ældste hus, hvori der er indrettet museum. Lige overfor, nord for vejen og lidt tilbagetrukket, lå jordemoderboligen, og som nabo hertil lå et hus, som tilhørte købmand H. Oldenborg, som nævnes i Sommers erindringer. Herefter var der et ret stort ubebygget område.

Mod nord gik kromandens mark helt ned til vejen. Kroen, der tilhørte Niels Thomsen, lå der, hvor senere Grand hotel er bygget. Dengang lignede kroen mest en almindelig bondegård, og i skænkestuen var der langbord foran den faste bænk efter god bondeskik. Lige over for kroen lå et lille hus, og det var her, at postekspeditionen var indrettet. Endelig lå længere mod vest apoteket syd for vejen, og herefter nogle små huse og den sidste gård i byen, Peder Thornings.

Om de to kirker, der var Sommers arbejdsplads, skal der anføres et par bemærkninger.

Grindsted kirke var ikke den markante kirke, som kendes i dag. Den stammer fra den store ombygning i 1921-23. Som-mers kirke var som nævnt en tårnløs, kullet kirkebygning af ret uanseligt ydre og indre. Ved ombygningen blev dele af

Kai Hendriksen. Landinspektør
1:10.000.

Grindsted by ca. 1900. (Grindsted rådhus).

1. Kirke og kirtegård. 2. Præstegård. 3. Skolen. 4. Det nye posthus.
5. Distriktlægebolig. 6. Jordemoderbolig. 7. Købmand Oldenborg. 8. Kroen.
9. Posthus (fra 1877). 10. Missionshuset »Pella«. 11. Apoteket. 12. P. Thorning's gård.

denne middelalderlige kirke dog bevaret. Kirkens historie er beskrevet af H. C. Larsen i »Hedens domkirke« fra 1948 og i »Strejftog gennem Grindsted bys og egns historie«, der blev udgivet i 1963.

I den gamle kirke var loftet blevet fornyet i 1871-72, og også i 80'erne skete en række ændringer. F.eks. blev der isat nye vinduer i skibet, ligesom der blev indkøbt en kakkelovn til kirken. I Sommers tid blev kirkegården moderniseret og tilplantet med graner langs stendiget. Noget prangende Gudshus var det ikke, Sommer virkede i.

Heller ikke Grene kirke var anselig, selv om den gamle kirke var blevet forhøjet i 1850. Som det fremgår af erindringerne var kirken ganske »brøstfældig«, og som fortalt bygges der en helt ny kirke. Hvor den gamle kirke lå, er der i dag en fredlyst plet.

Til belysning af de to sogne bringes et optryk af Trap Danmarks beskrivelse af Grindsted og Grene fra henholdsvis 2. og 3. udgave, dvs. fra 1879 og 1904.

Trap Danmark

2. udgave (1879): (s. 508-09)

Grindsted sogn omgivet af annexsognet Grene, Heinsvig sogn samt Ringkøbing og Vejle amter. Kirken, omtrent midt i sognet, c. 4 mil o. n. o. for Varde. Arealet, 23.943 tdr. land, er jævnt, med enkelte adspredtliggende små hævnings, som *Ravnehøj*, *Sorte-Bjerg*, *Store-Råbjerg* m. fl. Jordsmonnet, der ikkun er opdyrket langs med den midt igjennem hele sognet fra øst til vest løbende *Grindsted-å* og iøvrigt består af vidtstrakte heder, er sandet og skarpsandet med sort ahl til underlag som oftest tæt ved overfladen. Langs med åen findes enge, hvilke nu ere betydeligt forøgede og forbedrede ved Hedeselskabets vandingskanaler (*Grindsted kanal*, *Eeg søndre kanal*, *Eeg nordre kanal*, *Sønderby kanal*, *Modvig kanal*, *Horsbøl kanal*, *Plagborg-Sønderby kanal*, *Plagborg-Grindsted kanal*, *Jerrig-Eeg kanal*, *Morsbøl-Eeg kanal*, af henholdsvis 6200, 1500, 4300, 6400, 3500, 3500, 3000, 3000, 6000 og 600 alen) og midt på sognets vestgrænse en mosestrækning (*Vejle-mose*), hvorfra *Hoven-å* danner sognets nordvestlige grænse. Landevejen fra Varde til Veile passerer sognet og afsætter midt i dette en mindre landevej mod nord og syd. Htk. 192 7/8 td. a. og e.

I sognet: byerne *Grindsted* ved landevejen, med kirke, præstegård, skole, distriktslægebolig, apotek og kro, *Nollund*, *Nørre-* og *Sønder-Urup*. *Eeg* med vandmølle, *Morsbøl*, *Jerrig*, *Loft* med biskole; mindre og adspredte samlinger af beboelser *Modvig*, *Dyvelsrække*, *Grindsteddal*, *Utoft*, *Hinum* med biskole, *Horsbøl* og *Sønderby*; *Vestre-Skole*, beliggende imellem byerne *Urup* og *Eeg*; *Gdre Lamborg*, *Vadboel*, *Kjærboel*, *Tudsborg* og *Plagborg*. Ialt i sognet 80 gårde, 20 huse med og 3 uden jord, hvoraf 64 gårde og 17 huse udenfor byerne.

Indbyggere: 684. Jordbrug er hovederhvervet.

Sognet hører under Anst og Slavs herreders jurisdiktion (*Kolding*), *Varde amtstuedistrikt* og *Grindsted lægedistrikt*;

4de vgd. Sognets vestre del (Horsbøl, Morsbøl, Modvig, Loft, Jerrig, Eeg, Vadboel, Lamborg, Kjærboel, Sønder- og Nørre-Urup, samt Dyvelsrække) udgjør 4de udskrivningskreds 70de lægd, og dets østre del (Grindsted, Dal, Kollund, Sønderby, Plagborg, Utoft og Hinum) 71de lægd. Med annexognet Grene een kommune. Kirken tilhører en privatmand.

Pastoratets fattigvæsen har 2 legater Peder Nielsen Veiles 121 Rd. og Niels Hansens legat 66 Rd.

Grindsted kirke er i det væsentlige opført af store tilhugne kampesteen, uden tårn. Imellem koret og langkirken er som sædvanlig en bue af tyk mur, flere rundbuede vinduer; forøvrigt har kirken malet brædeloft. Klokken hænger endnu, ligesom da D. Atl. udkom, i et træhus øst for kirken. I koret findes en begravelse med ligkister, indeholdende levninger af de adelige familier, som har ejet Urupgaard. Altertavlen er smuk, med et maleri, forestillende den hellige nadver.

Grindsted sogn var fra først af annex til Heinsvig sogn; 1641 blev Grindsted hovedsogn og 1810 blev Grene annex.

Kollund skal have navn af en liden lund eller granskov, som har været derved. Ved Kollund by ligger Kollund-kloster, som er to små steder; af navnet skulle man tro, at her har været et kloster, men det er ingenlunde tilfældet; måske har denne gård i den katolske tid tilhørt et kloster eller været ladegård til et sådant, og deraf fået sit navn.

Sønder-Urup er opkommet af en forhenværende hovedgård *Urup*, der nævnes siden midten af det 15de århundrede. I det 16de og første halvdel af det 17de århundrede tilhørte denne gård den adelige familie Norby; den sidste af denne Dorthe giftede sig med Enevold Munk († 1684) og derpå med Christen Krabbe († 1731), der for en skatterestance af 30 Rdl. frasagde gården dens hovedgårdsherlighed. Hvorledes Dorthe Norbys efterkommere gik over i bondestand, se Kirkebyes meddelelse i Jydske Saml. III. Den gamle bygning, der var besat med tårne og omgivet med grave, blev ødelagt i den svenske krig i det 17de århundrede.

Grene sogn, annex til Grindsted sogn, omgivet af dette, Heinsvig og Vorbasse sogne samt Vejle amt. Kirken, ved sognets sydvestlige grænse, 5 mil o. n. o. for Varde og ligeså langt n. n. v. for Kolding. Arealet, 9952 tdr. land, er jævnt og fladt med enkelte enestående bakker, som *Ulv-Banker*, *Simmelsbjerg*, *Lille-Raabjerg* m. fl. Jorderne er sandige og skarpsandige med den hårde sorte ahl til underlag, som oftest nær ved overfladen, og så tørre, at man i stærk storm ser sandet fyge langs agrene. Tvende mindre åer gennemstrømmer sognets sydlige

og midterste del fra øst til vest, hvor de forener sig til *Grindsted-å*. Ved sognets nordøstgrænse fra *Simmels-Mose* udspringer *Simmels-bæk*, der danner nordgrænsen mod Vejle amt. Kun i regelen de nærmest disse vandløb liggende strækninger af sognet er opdyrkede, det øvrige er hede. Landevejen fra Varde til Vejle passerer sognet og afsætter en mindre landevej til Kolding. Htk. 75¼ td. a. og e.

I sognet: byerne *Grene* med kirke, *Ankelbo* med skole, *Elkjær*, *Krog*, *Billund* med kro, og *Plovslund*; mindre samlinger af beboelser, som *Løvlund* (3 g.) med vandmølle, *Silkeborg* (2 g.); gd. *Plovslundgaard*. Ialt i sognet 42 gårde, 10 huse med og 2 uden jord, der ligger adspredte.

Indbyggere: 385. Ligesom i hovedsognet udgør jordbrug indbyggernes hovederhverv.

Sognet hører til de samme administrationsinddelinger som hovedsognet; 4de valgkreds, 4de udskrivningskreds, 73de lægd. Kirken tilhører sognebeboerne.

Grene kirke er opført af hugne kampesten, uden tårn. I sommeren 1850 undergik denne kirke en hovedreparation, idet overdelen blev fornyet og kirken forhøjedes derved, at der tilmuredes et stykke af en alens højde.

3. udgave (1904): (s. 770-72)

Grindsted sogn, det største i herredet, omgives af annekset Grene og Hejnsvig sogn, Ø.-Horne hrd. (Ansager og Ølgod s.), Ringkjøbing amt (N.-Horne hrd.) og Vejle amt (Nørvang hrd.). Kirken, noget østl., ligger c. 4¼ mil ø. n. ø. for Varde. De højtliggende, jævne jorder med enkelte fremragende bakker er sandede og skarpsandede, med store hedestrækninger (henved ½ af arealet), som dog nu for en del er beplantede. Det er især jorderne omkring den fra ø. til v. løbende *Grindsted å*, som er opdyrkede; her findes gode enge, der er fremkaldte eller forøgede ved de af Hedeselskabet anlagte vandingskanaler (Grindsted k., Plagborg-Sønderby k., Pagborg-Grindsted k., Sønderby k., Modvig k., Horsbøl k., Jerrig-Eg k., Morsbøl-Eg k., Eg søndre og nordre k.). Mod v. ligger Engebjærg og Vejle moser; den største er Sønderby mose; på nord- og nord-

vestgrænsen løber Simmels bæk og Urup Vesterbæk. Af plantagerne nævnes: *Eg pl.*, 225 td. ld., anl. 1881, *Morsbølhøj pl.*, 79 td. ld., anl. 1887, *Grindsted pl.*, 907 td. ld., anl. 1889, *Frodeslund pl.*, 330 td. ld., anl. 1889, *Sønder-Urup pl.*, 115 td. ld., anl. 1893, *Aageslund pl.*, 100 td. ld., *Morsbøl pl.*, o. 60 td. ld., og en del af *Utoft pl.* (noget i Grene s.), 998 td. ld., anl. 1893. Gennem sognet går landevejen fra Varde til Vejle, med sidevej fra Grindsted til S.-Omme og Hejnsvig, og Grene-Grindsted mergelbane.

Fladeindholdet 1901: 23.943 td. ld., hvoraf 2971 besåede (deraf med rug 1027, byg 140, havre 895, boghvede 343, bælgssæd 65, spergel 78, blands. til moden. 77, grøntf. 32, kartofler 214, andre rodfr. 100). Afgræsn. 3903, høslæt, brak, eng m.m. 1218, have 62, skov 1356, moser og kær 2866, heder m.v. 11.270, veje og byggegr. 256, vandareal m.m. 41 td. Kreaturhold 1898: 276 heste, 1784 stkr. hornkvæg (deraf 949 køer), 1912 får, 550 svin og 11 geder. Ager og engs hrtk. 1895: 193 td.; 69 selvejergdr. med 149, 127 huse med 42 td. hrtk. og 3 jordløse huse. Befolkningen, 1/2 1902: 1227 (1801: 491, 1840: 554, 1860: 655, 1890: 955), boede i 213 gårde og huse; erhverv 1890: 63 levede af immat. virksomhed, 716 af jordbr., 72 af industri, 25 af handel, 16 af forsk. daglejervirks., 54 af deres midler, og 9 var under fattigv.

I sognet byerne: *Grindsted* (Grinsted; c. 1340: Grimsteth), ved landevejen, med kirke, præstegd., skole, privatskole, meteorol. station, missionshus («Pella», opf. 1891), epidemihus (opf. 1903, med 8 senge, for c. 32.700 kr., arkitekt: N. Christoph Hansen), apotek, distriktslægebolig, praktiserende læge, sparrekasse for G.-Grene sogne (opr. 1872; 31/3 1901 var Sparrek. tilgodeh. 134.986 kr., rentef. 4 pct., reservef. 9.598 kr., antal af konti 602), andelsmejeri (Kildevæld), mølle, bageri, købmandshdlr., dampfarveri med uldspinderi og klædefabrik, skotøjsfabrik, m.m., kro, markedsplads (markede i juni og sept.), landbohjem, postkontor og telefonst.; *Sønderby*; *Modviggaarde*, ved landevejen; *Horsbøl*; *Morsbøl*, med skole og købmandshdl.; *Loft*, ved landevejen; *Jerrig* (Jerig); *Eg*, ved landevejen, med mølle, købmandshdl. og kro; *Urup* (Nørre- og Sønder-U.); *Dyvelsrække* (Dybvadsrække); *Nollund* (Nørlund) med skole; *Grindsteddal* (eller Dal); *Utoft* (Udtoft) med plantørbolig og mosestation; *Hindum* (Hinum) med skole og mosestation. *Tudsborg* (Kragmose), Gde.; *Vadbol*, Gde.; *Kjærhol*, gd.; *Lam-*

borg, gd., med skole (Vestre skole); *Plagborg*, gd.; m.m. I Grindsted plantage er plantørbolig og meteorologisk station.

Grindsted sogn, een sognekommune med annekset, hører under Andst m.fl. hrdr.'s jurisdiktion (Kolding), Varde amtstue- og Grindsted lægedistr., 11. landstings- og amtets 4. folketingskr. samt 4. udskrivningskr. Lægd 70 (vestre del) og 71 (østre). Kirken tilhører en privatmand.

Den lave, anselige kirke består af skib og kor, med bjælkelofter, og et senere af mursten tilbygget våbenhus mod syd. De oprindelige dele er fra romansk tid af huggen og rå granit på profileret sokkel. Koret, der før har haft apsis, er måske tidligt ombygget. Over syddøren en tympanon med Christus og to apostle; norddelen er tilmuret. Altertavlen, skænket 1740 af G. Lichtenberg, har et billede af Nadveren med udsk. figurer på siderne. Firkantet granitdøbefont. Prædikestol fra 1626 i renæssancestil. Udvendig på den jernbeslåede kirkedør: 1652. Under koret begravelser for ejere af Urup. Der er fundet rester af kalkmalerier fra midten af 15. årh. (se M. Petersen, *Kalkm.* s. 4). Klokken hænger i en stabel på en høj øst for kirken.

Sønder-Urup er opstået af en hovedgård *Urup*, som ved år 1400 ejedes af Thomas Iversen Lange og vistnok derefter af hans søn Oluf Thomesen og sønnesøn Lage Olufsen, og derefter af sidstnævntes børn Mogens og Oluf Lagesen og Alhed Lagesdatter, g.m. Henrik Wolstrup, hvilken sidste 1480 tog vidne af Tørrild Herredsting, at hans hustrus bror Oluf Lagesen havde kendt sig, sin søster og Thomas Iversens rette arvinger at være eneejere af U.; fru Alhed ejede U. endnu 1501. Siden kom U. til en slægt Norby (forskellig fra hr. Søren Norbys slægt), der før mærkelig nok synes at have beboet en lille fynsk hovedgård også af navnet U. Det er denne sidste, ikke gården i Grindsted sogn, hvortil Peder Norby skrev sig 1546; mens hans brodersønner Detlef, Henrik og Peder Norby ejede 1583 det jydsk U.; sidstn. blev halshugget 1595 for et begået drab. Den næste ejer var hans søn Bendix Norby til Lunderup, der 1642 blev landflygtig som indblandet i Niels Arenfeldts proces, men kom tilbage. Han blev ruineret under krigen 1658-60 og efterlod U. (14 td. h.) til sin datter Dorthe, † 1696, g. m. Enevold Munk († 1681) og derefter med Christen Krabbe, † 1731 (2. g.m. Anne Dorthea Blome, † 1726), der også en tid ejede del i Mindstrup (se s. 368), og som 1689 gav afkald på U.'s frihed. Sidstn. blev udkøbt af U. af Lars Andersen Møller, † 1738, g.m. Enevold Munks sønne datter Birgitte Sophie Munk; Møllers datter bragte U. til sin mand Jens Pedersen, † 1750, hvorefter U. ved auktion solgtes til Th. Hansen, hvis familie længe ejede den. Gården, der har ligget ved den nordligste af Sønder-Urup gårde, har været omgivet af »brandmur og brede grave« og har haft tårne; den blev ødelagt i krigen 1658-60. (Se J. Kierckebye, i *Saml. t. j. Hist.* III s. 411 flg.).

Gården *Modvig* ejedes 1687 af Enevold Munks søn Peder Munk, † her 1705, derpå af enken Birgitte Sophie Krabbe, † her 1737. — *Eg* havde alt

1480 fælles ejer med Urup, men beboedes 1586 af jomfru Maren Norby fra Urup og 1597 af hendes broderdatter Magdalene Norby, g.m. Mogens Munk; de afstod da Eg til Christen Vind til Endrupholm, der 1601 afstod sine ejendomme her til sin bror Albert Vind. — Jørgen Kaas skrev sig 1657 til *Utoft og Hinnungaard*. — Ved *Nollund* har der ligget to små steder, »Nollund Kloster«; 1651 var »Kloster« to bol, som tilhørte Ribe Domkapitel.

Ved Grindsted er der fredlyst en gruppe af 11 gravhøje, ved Modvig 3 høje.

Grindsted var oprindelig anneks til Hejnsvig, indtil Grindsted blev hovedsognet 1641; ved reskr. af 30/11 1810 blev Hejnsvig anneks til Vorbasse, medens Grene, der før havde været anneks til Vorbasse, annekeredes til Grindsted. Fra 17/4 1822 til 12/10 1832 var Hejnsvig dog atter forenet med Grindsted-Grene, medens Vorbasse var forenet med Verst-Bække.

Grene sogn, det mindste i herredet og anneks til Grindsted, omgives af dette, Hejnsvig og Vorbasse sogne samt Vejle amt (Tørrild og Nørvang hrdr.). Kirken, omtr. midt i sognet, ligger henved $5\frac{1}{2}$ mil ø. n. ø. for Varde. De højtliggende, jævne jorder, med enkelte fremragende bakker (Simmelbjerg, 222 f., 70 m., og Store Raabjærg, 218 f., 68,5 m.), er sandede og skarpsandede med al til underlag; henved $\frac{1}{3}$ af arealet er heder, hvoraf dog nu en del er beplantet. Af plantagerne nævnes en del af *Utoft pl.* (se s. 770) samt *Søndergaard* og *Lovlund pl.*, de to sidste for største delen under *Siam pl.* (se s. 775). Det er mest jorderne omkring åløbene og mod n. (hvor Hedeselskabet har anlagt kanaler), der er opdyrkede. Gennem sognet løber *Grindsted å*, ved nordgrænsen Simmel bæk, der kommer fra Simmel mose. Gennem sognet går landevejen fra Varde til Vejle og til Kolding samt Grene-Grindsted mergelbane (se s. 371).

Fladeindholdet 1901: 9953 td. ld., hvoraf 2085 besåede (deraf med rug 719, byg 45, havre 753, boghvede 197, bælgssæd 24, frøavl 27, blandsæd til mordenhed 51, grøntf. 42, kartofler 129, andre rodfr. 98), afgræsn. 3147, høslæt, brak, eng m.m. 574, have 22, skov 238, moser og kær 518, heder m.v. 3179, veje og byggegrunde 180, vandareal m.m. 10 td. Kreaturhold 1898: 188, heste 998 stkr. hornkv. (deraf 577 køer), 881 får, 301 svin og 4 geder. Ager og engs hrtk. 1895: 76 td.; 31 selvejergdr. med 52, 72 huse med 24 td. hrtk. og 1 jordløst hus. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 638 (1801: 225, 1840: 258, 1860: 356, 1890: 568), boede i 116 gårde og huse; erhverv 1890: 21 levede af immat. virksomh., 436 af jordbr., 49 af industri, 19 af handel, 11 af forsk. daglejer-virksomh., 30 af deres midler, og 2 var under fattig.

I sognet: *Grene Kirke*, mellem byerne Grene og Sønder-Elkjær, og byerne: *Grene* (1291: Grenæ); *Krog* med skole; *Elkjær*, s. for landevejen; *Billund*, ved landevejen, hvor den deler sig til Vejle og Kolding, med skole, mølle, andelsmejeri, købmandshdl., kro og telefonst.; *Ankelbo* med missionshus (indrettet 1891 i den gamle skole); *Plovslund* med møsestation. *Løvlund*, gde., med mølle og købmandshdl.; *Silkeborg*, gde.; *Graahede*, gde.

Grene s., een sognekommune med hovedsognet, hører under de samme distrikter, lands- og folketingskr. som dette samt 4. udskrivningskr. 73. lægd. Kirken tilhører sognets hartkornsejere.

I stedet for den lille romanske granitkirke, som stod i byen Grene ved sognets sydvestgrænse, er der 1891 opført en ny kirke i romansk stil af røde mursten (arkitekt: J. C. Fussing), som består af skib og kor samt våbenhus mod v.; lille tagrytter; bjælkeloft. Af inventaret er prædikestolen (restaur.) og granitdøbefonten fra den gamle kirke. Altertavlen er et maleri (Christus og de to disciple) af P. Møller. I våbenhuset er indmuret to ligsten fra den gml. kirke over herredsfoged Niels Clemmensen, f. 1631, og hustru Sophie Christensdatter, 1. g.m. herredsfoged Iver Christensen. — Den gamle kirkegård ved Holme å er fredet.

På Silkeborg (i 17. aarh. også kaldet Sikkeborg) boede 1687 og 1695 fru Helle Mormand, enke efter Christen Norby til Lunderup.

Mellem Billund og Ankelbo har der stået et kors (mulig af granit), som nævnes i et dokum. fra 1510.

Sognet har ligesom de andre sogne i herredet lidt af sandflugt.

Noter til Erindringer

Der er kun medtaget de personer, som direkte har haft tilknytning til Grindsted eller egnen deromkring.

1. H. V. Styhr, teologisk professor, biskop og i en periode kirkeminister.
2. Niels P. Hansen, præst i Alslev-Hostrup 1886-88.
3. Carl Fr. Balslev, biskop i Ribe fra 1867 til 1895.
4. Dvs. jord, der er udlagt som løn til en tjenestemand.
5. Jens Hansen Andreassen, lærer i Grindsted 1856-87.
6. Altså i 1913.
7. Rs. Hansen, 1848-1921, postkører.
8. Johan Vilh. Johnsen, provst 1879-87, præst i Vamdrup 1876-87.
9. Mads Chr. Madsen, præst i Ansager 1886-90.
10. H. M. Hoff, præst i Ansager 1878-86.
11. Christian Petræus, præst i Vorbasse-Hejnsvig 1882-90.
12. E. K. Thyssen, provst i Ølgod fra 1908, præst i S. Omme 1885-94.
13. Henrik Kristian Oldenborg, 1856-88.
14. Niels Chr. Nielsen, 1850-1929.
15. Peder Thorning, 1838-1915.
16. H. J. J. Mygind, præst i Grindsted 1871-74.
17. Laust Rasmussen, 1850-1924, folketingsmand for Venstre 1890-1918. Mads Christiansen (Krarup) 1827/28-79. Fr. Øhlenschläger, 1841-1935, i mange år graver ved Grindsted kirke. Kr. Dørfler, 1822-89. Ejendommen blev senere købt af Hedeselskabet og fra 1896 var her plantørbolig.
18. Karlen var Christen Vedtesen, 1859-1939. Drengen er ikke identificeret.
19. Christian v. Haven var distriktslæge i Grindsted 1882-87 og flyttede derefter til Ebeltoft.
20. Morten Kjær boede i Dal og var lægprædikant.
21. Frederik Nielsen, Morsbøl, 1840-1921, var en af Indre Missions støtter.
22. Om A. C. Andersen, se side 71, note 19.
23. Rasmus Fr. Rasmussen, postfuldmægtig i Grindsted 1884-93. Theodor Cl. Hansen, 1850-1933, var apoteker 1877-94.
24. Jens Jensen, 1862-1922, var lærer i Ankelbo 1885-90 og derefter i Billund til sin død.
25. Carl Chr. Emil Brandt var lærer i Lamborg 1886-90 og flyttede derefter til Egholt skole, hvor han virkede til 1923.
26. Lars Møller Jensen, Løvlund, 1852-1936. Anders Ovesen, Billund, 1826-1907. Kristian Kristiansen, Billund, 1850-1923. Niels Kristensen, Grene, 1828-1914. Jens Christensen Bjerg, Krog, 1842-1925. Jens Jørgen Christensen, Krog, 1827-1903. Om Grene kirke: se Fra Ribe Amt 1941, s. 297-308.
27. Simon Hansen var lægprædikant i Vestjylland og knyttet til »Bornholmerne« — Luthersk Missionsforenings vækkelse på Skjernegnen i 1870'erne. Se herom i Hardsyssels årbog 1923: Noget om Bornholmere i Vestjylland.
28. Pastor Otto Moe var sognepræst i Skjern 1885-1901, i øvrigt broder til den kendte Indre Missionsleder Carl Moe.
29. Peter Petersen, Loft, 1872-1963, tjente hos Sommer i 1887, senere vejmand.
30. Hvem fuldmægtig Svane er, har ikke med sikkerhed kunnet efterspores.
31. J. K. Nielsen, 1862-1938, lærer i Grindsted 1887-1930, lokalhistoriker og forfatter til flere artikler om Grindstedegnen.

32. Jens Jørgen Kristensen er ikke identificeret.
33. Marthahjemmet var en institution, som drev socialt arbejde blandt kvinder, stiftet i 1882. I 1886 udvidedes arbejdsområdet med et børnehjem, som blev oprettet af Isabella Brockenhuus v. Löwenhjelm. Det var en ret stor institution, der i perioder bospiste omkring 400 børn om dagen, og om sommeren blev i hundredevis sendt på ferie på landet. Senere blev arbejdet en del af Diakonissestiftelsen Skt. Lukas, hvis første forstander Isabella Brockenhuus var.
34. Søren Jensen (fra 1905 Præstegård), 1860-1947, bl.a. aktiv i brugsforeningsbevægelsen.
35. George Fell Baker, 1841-1909, blev distriktslæge efter v. Haven i 1887 og fungerede til 1907, de sidste år også som læge på Grindsted sygehus.
36. Hans Jensen var oprindelig smed, men blev o. 1890 indremissionær. Efter nogle års bortrejse virkede han igen i Grene til sin død i 1924.
37. Søren Schøtt, præst i Lejrskov 1886-99, provst 1888-99.
38. Tage Jensen var præst i Vorbasse 1890-1900, Anders Jensen i Ansager 1890-96. Derimod var der ingen pastor Molthesen i Brørup-Lindknud, der må være tale om C. E. Mathiesen, der var præst der 1876-92.
39. Hans Agersnap, 1857-1925, kendt dansk maler fra Ansager.
40. Dette nåede Sommer ikke, han døde i 1914.
41. Meta Lebech var privatlærerinde, da hun blev gift.
42. Otto Sommer blev født 28/4 1891. Han blev uddannet som præst, men døde allerede i 1931.

Noter til Fra Midtjylland

1. Vestbanen Holstebro-Varde blev indviet 1875.
2. Se herom s. 60.
3. Der blev bygget en ny skole i Billund 1890.
4. Se herom i Fra Ribe Amt 1941, s. 297-308.
5. Søndergård var den sydligste gård i Krog og havde jordtilliggende mellem Grene og Grindsted å. En jordlod i det nordligste Krog solgtes fra i 1862 og herpå byggedes gården Løkkegård.
6. Kristen Søndergård, 1823-93.
7. Personerne i afsnittet er Knud Løkkegård Jensen — Jens og Sørine hans forældre, Jens Nielsen Søndergård, 1829-96 og Sørine Kristine, 1829-1919.
8. Lars Søndergaard og Ejler Eskildsen.
9. Ejler Eskildsen var gift med Ellen Oehenschlæger, der som det fremgår af teksten, havde været tjenestepige hos pastor Sommer.
10. Bygget 1890.
11. Helle Christoffersdatter Mormand var enke efter Christian Norby, ejer af herregården Lunderup ved Varde, der døde 1667. I 1679 solgte enken Lunderup og overtog 1685 Silkeborg i Grene sogn. Efterkommere fra gården bar navnet Hylleborg. Silkeborg var en stor gård, men kan næppe kaldes en herregård.
12. Eskild Madsen ejede den ene af de fire gårde, som blev udstykket af Løvlundgård. Den omtalte signet blev fundet på hans jord 1887. Årstallet i indskriften skal være 1648.
13. Det er ikke bekræftet, at der har været tingsted der.
14. Der tænkes på forfatteren C. A. Thyregod. Citatet er ikke af ham, men refererer til H. C. Andersens linjer i »Jylland mellem tvende have«.
15. Stilbjerg mergelskab er stiftet 1885 og banen åbnet året efter.
16. Han var »doven« og hun »lidt tung i det«.
17. Der tænkes på Ellen Marie Mikkelsen Bjerg, men også hendes datter, Petra Mathilde Nielsen, der døde i 1961, lavede jydepotter.
18. Søren P. Kristiansen, 1848-1937, kaldtes Søren Engelbrecht. Var en af de flittige hedeopdyrkere og plantningsmænd på egnen. Han hædredes med Landhusholdningsselskabets sølvbæger i 1893. Foruden sin ejendom bestred han mange tillidshverv i foreninger og af offentlig art.
19. Anders Christian Andersen, 1825-1920. Flyttede til egnen 1868 efter at have dyrket hede op i Faster og Vorgod sogne. Udover at opdyrke store arealer i Morsbøl begyndte han tilplantningen af Morsbøl plantage, og han var drivende kraft ved arbejdet med de store kanalanlæg ved Grindsted å. Det er om ham, at pastor Sommer har skrevet En Hedens Helt.

ISBN 87-87490-404